ҳамин мақсад онҳо кумитаи ташкилӣ интихоб намуданд, ки он дар навбати худ барои гузаронидани намоиш аз сарварони шаҳр иҷозат пурсид.

Намоиш дар рӯзи муайяншуда яъне ба иди «Мавлуди Шариф», ки ба рӯзи таваллуди пайғамбар Муҳаммад мувофиқ омад, барпо гардид. Ҳукуматдорони Тошкент намоишро фақат дар қисми кӯҳнаи шаҳр – Ӯрда иҷозат доданд. Вале он тамоми шаҳрро фаро гирифт. Дар он на танҳо мардуми таҳҷоӣ: ӯзбекҳо, тоҷикҳо, қазоқҳо ва ғайра, балки қариб 2-3 ҳазор нафар русу русзабонҳо низ фаъолона иштирок карданд. Мувофиқи нақша намоишчиён бояд яке аз аксулинқилобчиёни номӣ – Дорреррро аз ҳабс озод намуда, дар Тошкент ӯро ба сари ҳокимият мегузоштанд. Вақте ки Доррер аз ҳабс озод карда шуд, бо супориши сарвари гарнизони Тошкент, ба муқобили намоиш аскарон истифода шуданд. Дар натиҷа намоиш пароканда гардид. Қариб 20 нафар, аз ҷумла 15 нафар мардуми маҳаллӣ ҳалок шуданд. Шӯрои Тошкент шаҳрро дар ҳолати ҳарбӣ эълон кард.

Умуман, мавҷудияти ҳукумати мухтории Қӯқанд Ҳукумати Шӯравии Туркистонро ором нагузошт. Сарвари ҳукумати кишвари Туркистони Шӯравӣ Ф.И. Колесов торумори «Мухторияти Қӯқанд»-ро, ки аллакай аввали декабри соли 1917 оғоз намуда буд, идома дод. Бо кӯмаки қисмҳои аскарони сурх 20 декабр дар Андиҷон, 28 декабр дар қисми нави шаҳри Қӯқанд (яъне Қӯқанди Нав) Ҳокимияти Шӯравӣ барпо гардид.

Инқирози ҳукумати мухториятхоҳон ва "табаддулоти Эргаш"

Ҳукумати мухториятхоҳон кӯшид, ки аз ҳисоби мардум сафи муҳофизони худро зиёд кунад. Вале, аз як тараф, чунин хоҳишмандон хеле кам буданд, аз тарафи дигар, барои ин пули зиёд лозим буд. Зеро Ҳукумати Шӯравии Туркистон ҳамаи пул ва қоғазҳои қурбноки бонкҳои дар Қӯқанд бударо мусодира намуда буд. Ҳамаи ин мушкилиҳо, махсусан, мураккабии ҳолати молиявӣ, сарвари ҳукумати муваққатии мухториятхоҳон Мустафо Танишбоевро маҷбур намуд, ки ба истеъфо равад. Ӯро Мустафо Чоқай иваз намуд.

Ҳукумати Мустафо Чоқай бо мақсади беҳтар гардонидани вазъияти молиявии мухторият ба миқдори 30 млн.сўм (бо пули ҳамон вақта) заёми дохилӣ баровард. Вале хоҳишмандони харидани чунин заём хеле кам буданд. Аз ин рӯ, онро ба таври маҷбурӣ, ҳатто зӯрӣ ба тоҷирони хурд, махсусан, дӯкондорон тақсим карданд. Чунин чорабинӣ боиси норозигии тоҷирони хурди миллӣ гардид ва он натиҷаи дилхоҳ надод.

Вақте ки аз ҳукумати Мустафо Чоқай ҳам умеди наҷот намонд, доираи болоии мухториятхоҳон Эргашро ба хизмат даъват намуда, ӯро сарфармондеҳи «қўшунҳои ислом» таъин карданд.

17 феврали соли 1918 дар шаҳри нави Қӯқанд гуфтушуниди тарафи шӯравӣ ва мухториятхоҳон баҳри сулҳ оғоз ёфт. 18-феврал низ гуфтушунид давом кард. Вале дар ин рӯз Эргаш баъзе аъзоёни ҳукумати мухториятхоҳ, аз он ҷумла М.Танишбоевро ҳабс намуд. Мустафо Чоқай ва баъзе аъзоёни ҳукумати ӯ фирор карданд. Эргашро, ки махсусан аъзоёни «шӯрои уламо» дастгирӣ мекарданд, хони Қӯқанд эълон карданд. Ин ҳодиса дар таърих ҳамчун «табаддулоти уламоиён» ё худ «табаддулоти Эргаш» маълум аст.

Маҳви "мухторияти Қӯқанд". Барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Исфара ва Конибодом

Баъди табаддулоти Эргаш, тарафи шӯравӣ идомаи музокираро бо мухториятхоҳон нолозим шуморида, ба муқобили он амалиёти ҷангиро шурӯъ намуд. 19 феврал комиссари ҳарбии Туркистони шӯравӣ Е. Перфилев бо қувваи бузург дар Қӯқанд ҳозир шуд ва бо фармони ӯ аз соати яки рӯз то нимаи шаб ба сӯи шаҳри кӯҳнаи Қӯқанд аз 12 тӯпҳо тир кушоданд.

20 феврал баъди тирпарронихои зиёд ба Қӯқанд қисмҳои ҳарбии дашнакҳо ворид шуданд. Онҳо асосан мардумро ғорат карданд. Эргаш бо наздикони худ гурехт. 21 феврал гуфтушуниди байни намояндагии шӯроҳо ва мухториятхоҳони аллакай мағлубшударо давом доданд. 22 феврал шартномаи тарафайн барои қатъ гардидани амалиёти ҷангӣ имзо шуд. Мувофиқи он бесилоҳ гардонидани тамоми тарафдорони

мухторият; аз тарафи мухториятхоҳон шинохтани Ҳукумати Шӯравии кишвар ва ғайра дар назар дошта мешуд.

Бо ҳамин «Мухторияти Қӯқанд», баъди мавҷудияти 86 рӯза аз тарафи аскарони сурх барҳам дода шуд. Ин воқеа имконият дод, ки дар қатори дигар мулкҳои собиқ мухторият, инчунин дар Конибодом ва Исфара ҳам Хокимияти Шӯравӣ барқарор карда шавад. Вале бо барҳам додани «Мухторияти Қӯқанд» тухми зиддикоммунистӣ ва зиддишӯравӣ, ки дар доираи мухторият муттаҳид гардида буданд, дар тамоми сарзамини Осиёи Марказӣ паҳн гардид.

30 апрели соли 1918 дар анҷумани V Шӯроҳои кишвари Туркистон аз хусуси ташкилёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон қарор қабул гардид. 1 майи соли 1918 ин воқеаи таърихиро бо тантана эълон карданд. Эълон намудани мухторияти Туркистон яке аз талабҳои асосии зиёиёни маҳаллӣ, аз ҷумла «шӯрои исломия» ва «шӯрои уламо» ба ҳисоб мерафт. Агар моҳи ноябри соли 1917 сарварони болшевикии кишвари Туркистон чунин талаби мухториятхоҳонро рад накарда, иҷрояшро ақалан ба вақти дигар мавқуф мегузоштанд, аз эҳтимол дур набуд, ки зиддияти қувваҳо дар кишвари Туркистон аз байн мерафт.

Сарчашма:

Анҷумани III мусулмонони кишвари Туркистон (сентябри соли 1917) замин ва обро дар кишвари Туркистон моли халқ эълон намуда, ҳалли пурраи онро ба ихтиёри маҷлиси умумихалқӣ гузошт. Мувофиқи барномаи мухторияти Туркистон, ки онро анҷуман муҳокима намуд, минбаъд Туркистон дар корҳои идоракунӣ, молия, дин, маданияту маориф мустақил буда, ба раиятҳои мухторият озодии эътиқод, сухан, матбуот ва ташкил додани ҷамъиятҳо (иттифоқҳо)-ро медод. Ба ғайр аз ин мухториятхоҳон ният доштанд, ки системаи шиносномаро (паспортиро) бекор намуда, дар дохили мухторият ва барои ба хориҷа сафар кардани раияташ рафту омади озодро ҷорӣ намоянд. Инчунин ба тартиб даровардани андозҳо, бо донишкадаҳои олӣ додани ҳуқуқи мустақилӣ низ дар назар дошта мешуд. (*Ниг.*: Рӯзномаи «Омӯзгор», 1994, 19, 26 январ. Рақамҳои 3,4)

Санаҳои муҳим:

1917 – сентябр – дар шаҳри Тошкент барпо гардидани анҷумани III мусулмонони кишвари Туркистон

1917 – 2 (15) ноябр – аз тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ эълон гардидани «Декларатсияи ҳуқуқи халқҳои Русия»

1917 – 20 ноябр (3 декабр) – нашр гардидани мурочиатномаи Ҳокимияти Шӯравӣ «Ба ҳамаи меҳнаткашони мусулмони Русия ва Шарқ»

1917 – 27 ноябр (10 декабр) – аз тарафи анҷумани IV таъҷилии мусулмонони кишвари Туркистон, ки дар шаҳри Қӯқанд мегузашт, эълон кардани мухторияти Туркистон

1917 – 13 декабр – ташкил кардани намоиш дар шаҳри Тошкент барои дастгирии ҳукумати мухториятхоҳон

1918 – 18 феврал – «табаддулоти Эргаш» дар Қӯқанд

1918 – 22 феврал – аз тарафи аскарони сурх торумор кардани «Мухторияти Қӯқанд»

1918 – 30 апрел – қарори анҷумани V Шӯроҳои кишвари Туркистон оид ба ташкилёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон

Савол ва супоришҳо:

1) Масъалаи мухторияти Туркистон дар байни зиёиёни миллӣ кай ба вуҷуд омад? 2) Чаро баъди инқилоби Октябр мухториятхоҳон якбора фаъол гардиданд? 3) Чаро анҷумани IV таъҷилии мусулмонони кишвари Туркистон дар шаҳри Қӯқанд барпо гардид? 4) Мухторияти Туркистон аз тарафи мухториятхоҳон кай ва чӣ тавр эълон гардид? 5) Чаро «Мухторияти Қӯқанд» меноманд? 6) Чаро муносибати байни Ҳокимияти Шӯравии кишвари Туркистон ва мухториятхоҳон тезутунд гардид? 7) Сабаби ба инқироз дучор омадани ҳукумати мухториятхоҳон дар чист? 8) «Табаддулоти Эргаш» кай ва бо кадом мақсад ба амал омад? 9) «Мухторияти Қӯқанд» кай ва аз тарафи кӣ торумор карда шуд? 10) Кишвари Туркистон кай Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистӣ эълон гардид? 11) §§31 ва 42-ро такрор намоед.

§48. БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШӮРАВӢ ДАР БАДАХШОН

Мавқеи отряди Помир нисбати Ҳокимияти Шӯравӣ

Дар Бадахшони Кӯҳӣ (мисли пештара) ҳар гуна тағйироте, ки ба амал меомад аз мавқеи отряди сарҳадии аскарони рус (яъне отряди Помир) вобаста буд. Аз тарафи дигар, сарварони отряд дар қатори вазифаҳои ҳарбӣ, инчунин вазифаҳои маъмуриро низ иҷро мекарданд. Хулоса, сарвари отряд сарвари ҳарбию маъмурӣ ба ҳисоб рафта, нисбатан ҳуқуқҳои васеъ дошт. Сарвари отряд полковник Фенин буд.

Роҳбарияти Туркистони Шӯравӣ то тобистони соли 1918 тасаввур ҳам намекарданд, ки сарвари отряди Помир ва афсарони он мавқеи зиддишӯравиро ишғол менамоянд. Бинобар ин дар Бадахшони Кӯҳӣ ҳанӯз Ҳокимияти Шӯравӣ барпо нагардида, ҳукумати Туркистони Шӯравӣ маҳз мавқеи муҳими ҳарбию стратегии ин минтақаи сарҳадиро ба инобат гирифта, 10 июни соли 1918 дар бораи аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ-тоҷикон ва қирғизҳо ташкил намудани милитсияи маҳаллии Помир (Бадахшони Кӯҳӣ) қарор қабул карда буд. Чунин қарорро дар Тошкент қабул карданд, вале дар Бадахшони Кӯҳӣ бошад, ҳанӯз вазъияти ба замони Ҳукумати Муваққатӣ хос ҳукмронӣ менамуд.

То 2 июли соли 1918 на танҳо дар Бадахшон, ҳатто дар ҳудуди отряди Помир ҳам аз сарнагун гардидани Ҳукумати Муваққатӣ дар Петроград ва Тошкент хабар надоштанд. Танҳо 2 июл дар кумитаи аскарони отряд мактуби аз Тошкент фиристодаи П.Воловикро хонда, муҳокима намуданд, ки дар он оид ба сарнагун шудани Ҳукумати Муваққатӣ хабар дода мешуд. Дар натиҷа, хабари дар марказҳо бунёд гардидани Ҳокимияти Шӯроҳо бо зудӣ дар байни афсарону аскарони отряд ва оҳиста-оҳиста дар байни мардуми ноҳияҳои Бадахшони Кӯҳӣ низ паҳн гардид.

Афсарону аскарони отряд бунёди тартиботи навро ба тарви гуногун қабул карданд. Пеш аз ҳама афсарон, бо сар-

варии полковник Фенин ва як қисми аскарони қатории отряд, ки нисбат ба Ҳукумати Муваққатӣ содиқ буданд, Ҳокимияти Шӯравиро эътироф накарданд.

Тобистони соли 1918 аз Тошкент бо мақсади ҷорӣ намудани алоқа бо отряди Помир (ба Бадахшон) бо сарварии собиқ поручики қӯшунҳои подшоҳӣ Афанасев, отряди иловагӣ фиристода шуд. Вале аксарияти аъзоёни ин отряд ҳам, бо сарварии худи Афанасев муқобили тартиботи нав буданд. Аз ин рӯ, отряди Помир, бо якҷоягии отряди Афанасев дар мавқеи зиддишӯравӣ меистод.

30 августи соли 1918, мувофиқи фармоне, ки барои қисмҳои аскарони сурх бароварда шуд, отряди Помир ба тобеияти сардори комиссариати ҳарбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Туркистон гузашт. Аммо полковник Фенин ва дигар афсарони отряд на танҳо ин фармонро ба эътибор нагирифтанд, балки мисли пештара аз шинохтани Ҳокимияти Шӯравӣ саркашӣ мекарданд.

Ниҳоят, моҳи ноябри соли 1918, полковник Фенин ва дигар афсарони отряд, бенатиҷа будани мавқеи худро эҳсос намуда, бо ҳамроҳии 32 нафар аскарони қатории отряд, тамоми маблағ ва аслиҳаи мавҷудаи отрядро бо худ гирифта, ба воситаи Вахон, ба Ҳиндустон гурехтанд. Бо ҳамин Кумитаи Умумипомирии Ҳукумати Муваққатӣ барҳам хӯрд. Дар постҳои сарҳадии Помири Шарқӣ ва Ғарбӣ қисми ками аскарони рус монданд. Аз ҳисоби ҳамин аскарон, бо сардории Волков, кумитаи инқилобӣ ташкил карда шуд, ки он мебоист дар Бадахшони Кӯҳӣ ҳокимиятро ба даст мегирифт.

Отряди А.А.Холмаков. Барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бадахшон

Охири моҳи ноябри соли 1918 Кумитаи Иҷроияи Марказии (КИМ) Ҷумҳурии Туркистон, баробари шунидани хабари ба хориҷа гурехтани полковник Фенин ва дигар тарафдорони вай, оиди ба Бадахшон фиристодани комиссияи ҳарбию сиёсӣ ва отряди ихтиёрӣ бо сарварии коммунист А.А. Холмаков қарор қабул кард. Дар ҳайати отряд 20 нафар болшевикон буданд. Комиссия ва отряд моҳи феврали соли 1919 бо душвориҳои хеле зиёд ба Хоруғ расид. То омадани

онҳо дар Бадахшон ҳолати беҳокимиятӣ ҳукмфармо буд. Дар маҳалҳо бошад ҳанӯз ягон хел ташкилот ё худ ҷамъиятҳои сиёсию инқилобӣ вуҷуд надоштанд.

Вазифаи асосии комиссия ва отряди А.А.Холмаков – ин дар маҳалҳо ташкил намудани органҳои ҳокимияти инқилобии халқӣ ва муҳофизати сарҳади давлатии Федератсияи Русия дар Бадахшон ба ҳисоб мерафт.

Баҳори соли 1919 бо ташаббуси комиссия ва отряд дар як катор маҳаллаҳои Бадахшон кумитаҳои инқилобӣ ташкил карда шуданд. Анҷумани ин кумитаҳо барпо гардида, дар онҳо оид ба муттаҳид намудани кумитаҳои Помири Ғарбӣ ва Шарқӣ қарор қабул карданд. Роҳбарии умумиро дар Бадахшони Кӯҳӣ кумитаи отряд бо сарварии А.А.Холмаков ба ихтиёри худ гирифт. Дар назди отряд низ кумитаи инқилобӣ ташкил карда шуд, ки ба ҳайати он ба ғайр аз А.А.Холмаков, боз П.Волков ва Руднев низ шомил буданд.

Ҳамин тавр, баҳори соли 1919 дар Бадахшони Кӯҳӣ бо ташаббуси комиссия ва отряди А.Холмаков Ҳокимияти Шӯравӣ ташкил карда шуд.

Сарчашма:

Сарвари шӯрои Ош болшевик Сретенский оид ба ҳайати отряди Афанасев, то фиристодани он ба Помир, ба ҳукумати Туркистони Шӯравӣ чунин хабар дода буд: «... ҳайати отряд нисбат ба Ҳокимияти Шӯравӣ хайрхоҳ нестанд. Дар байни онҳо унсурони австриягӣ (яъне асирони ҳарбии австриягӣ – Н.Ҳ.) зиёданд. Бинобар ин ҳушёриро бояд аз даст надод, то ин ки онҳо аслиҳаи худро ба муқобили худи мо нагардонанд.» (*Ниг.*: Очерки по истории Советского Бадахшана. – Душанбе, 1981 – с. 83)

Санаҳои муҳим:

1918 – 10 июн – қарори ҳукумати Туркистони Шӯравӣ оид ба ташкил намудани милитсияи маҳаллӣ дар Помир (Бадахшони Кӯҳӣ)

1918 – 2 июл – ба отряди Помир ва мардуми Бадахшон расидани хабари сарнагун гардидани Ҳукумати Муваққатӣ

1918 – 30 июн – ба тобеияти сардори комиссариати ҳарбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Туркистон гузаронида шудани отряди Помир.

1918 – ноябр – ба хориҷа гурехтани сарвари отряди Помир полковник Фенин бо ҳамроҳии афсарон ва қисме аз аскарони отряд.

1919 – феврал – ба Хоруғ расидани отряди А.А.Холмаков

1919 – баҳор – барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бадахшони Кӯҳӣ

Савол ва супоришҳо:

1) Чаро дар Бадахшони Кӯҳӣ ҳанӯз Ҳокимияти Шӯравӣ барпо нагардида, ҳокимияти Туркистони Шӯравӣ 10 июни соли 1918 оид ба ташкил намудани милитсияи маҳаллӣ қарор қабул кард? 2) Мавқеи отряди Помир нисбат ба Ҳокимияти Шӯравӣ чӣ тавр буд? 3) Чаро сарвари отряди Помир бо афсарон ва қисме аз аскарон ба хориҷа гурехт? 4) Отряди Холмаков бо кадом мақсад ташкил карда шуд ва он ба Хоруғ кай омад? 5) Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бадахшони Кӯҳӣ кай барпо карда шуд? 6) §§14 ва 41-ро такрор намоед.

БОБИ 15
САРНАГУН НАМУДАНИ ТАРТИБОТИ АМИРӢ ДАР БУХОРОИ МАРКАЗӢ ВА ТАШКИЛ ЁФТАНИ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ШӮРАВИИ БУХОРО

§49. ШИДДАТ ГИРИФТАНИ ЗИДДИЯТИ БАЙНИ АМОРАТИ БУХОРО ВА ДАВЛАТИ ШӮРАВӢ

Таъсири инқилоби Октябр ба аморати Бухоро

Амири Бухоро – Олимхон тавассути кормандони резидентсияи Русия дар Бухоро аз сарнагун шудани Ҳукумати Муваққатӣ дар Петроград ва дар кишвари Туркистон сар шудани ҳаракатҳои инқилобӣ зуд огоҳ гардид.Олимхон дар симои Ҳукумати Муваққатии Русия пушту паноҳи боэътимоди нави худро, ки акнун пайдо карда буд, боз аз чунин такягоҳ маҳрум шуд. Аз ин рӯ, вай минбаъд худро мустақил ҳисобида, бо ҳукумати нави Русия ҳеҷ муносибат карданӣ набуд. Инқилоб зуд ба маҳаллаҳои руснишини аморати Бухоро – Бухорои Нав (Когон), Чорҷӯи Нав, инчунин нуқтаҳои сарҳадӣ – Термиз, Каркӣ ва ғайра расид. 29-уми октябр, кумитаи инқилобӣ дар Бухорои Нав ба ихтиёраш гузаштани ҳокимиятро эълон кард. 31 октябр дар Чорҷӯи Нав низ ҳокимият ба ихтиёри шӯроҳо гузашт.

2-7 (15-20) декабри соли 1917 дар Бухорои Нав анҷумани II шӯроҳои маҳаллаҳои руснишин ва сарҳадии аморати Бухоро барпо гардид. Вай дар ин маҳаллаҳо барҳам додани комиҷроияи вилоятии собиқ Ҳукумати Муваққатӣ ва резидентсияро маъқул шуморида, ба ихтиёри шӯроҳо гузаштани ҳокимиятро ба қонуният даровард.

Тезутундшавии вазъи сиёсӣ

Баъди дар Бухоро бархам додани резидентсия барои Ҳукумати Шӯравии кишвари Туркистон яке аз масъалаҳои мураккабтарин ин масъалаи муносибат бо ҳукумати амирии Бухоро буд. Аз ин рӯ, анҷумани II шӯроҳои маҳаллаҳои руснишин ва сарҳадии аморати Бухоро бо мақсади аз нав ба роҳ мондани муносибатҳои байнидавлатӣ бо аморати Бухоро, аз номи Давлати Шӯравӣ коллегияро оид ба корҳои Бухоро иборат аз намояндагони шӯроҳои Бухорои Нав, Чорҷӯи Нав ва Термиз ташкил дод. Аммо ин коллегия ягон кор карда натавонист. Зеро, ҳукумати амирӣ на танҳо ин коллегия, балки умуман Ҳукумати Шӯравӣ, аз ҷумла дар маҳаллаҳои руснишин ва сарҳадии аморат барпо гардидани чунин ҳукуматро нашинохт. Аз ин рӯ, як муддат вазифаи резидентро (яъне, баъди барҳам додани он) на коллегия, балки намояндаи фавқулоддаи Ҳукумати Шӯравӣ оид ба корҳои Бухоро иҷро намуд.

29 ноябри (12 декабри) соли 1917 сардори ҳукумати кишвари Туркистони Шӯравӣ Ф.И. Колесов ба амири Бухоро Саид Олимхон барқия фиристода, дар он таъкид намуд,ки Ҳукумати Шӯравӣ ба тарзи қатъӣ принсипҳои нисбат ба давлатҳои хурд эълон намударо риоя менамояд. Мувофиқи он таъкид мегардид, ки ҳангоми оромӣ дар сарзамини Бухоро, Ҳукумати Шӯравӣ тайёр аст бо ҳукумати амирӣ муносибати худро беҳтар намояд ва соҳибихтиёрии Бухороро ба тарзи расмӣ шиносад. Зеро, яке аз принсипҳои ба миллатҳои дигар эълон намудаи Давлати Шӯравӣ ин принсипи худмуайянкунии миллатҳо буд. Амалӣ гардидани ин принсип аз сиёсати пешгирифтаи Ҳокимияти Шӯравӣ вобастагӣ дошт.

Вале ҳукумати амирии Бухоро бо Ҳукумати Шӯравӣ муносибати худро беҳтар кардани набуд. Бинобар ин муносибати байни Давлати Шӯравӣ ва аморати Бухоро тезу тунд боқӣ монд.

Мавқеи ҷавонбухороиён. Сабабҳои таҷовузи Колесов

Қисми зиёди ҷавонбухороиён, махсусан сарварони он дар аввал аз сарнагун гардидани Ҳукумати Муваққатии буржуазии Русия ғамгин гардида буданд. Зеро, боварии онҳо нисбат ба он ҳукумат

хеле зиёд буд. Дар замоне, ки зиддияти байни Давлати Шӯравӣ ва ҳукумати амирӣ боло мегирифт, вазъияти ҷавонбухороиён боз ҳам душвортар гардид. Чунки, ҷавонбухороиён баъди моҳи апрели соли 1917 аксаран имконияти дар Бухорои Кӯҳна осоишта зистанро аз даст дода, муваққатан дар Бухорои Нав қарор гирифта буданд. Ҳарчанд Ҳукумати Шӯравӣ дар ин ҷо ҳукмронӣ мекард, вале онҳоро ҷосусони амирӣ ором намегузоштанд. Бинобар ин ба сарварони ҷавонбухороиён зарур буд, ки муносибати худро нисбат ба Давлати Шӯравӣ муайян намоянд. Дар ин ҷо онҳо бе ягон калавиш ба тарафи шӯроҳо гузаштанд. Зеро, оштӣ шудан бо мухолифин ғайриимкон буд. Ба ғайр аз ин ҷавонбухороиён аз тезу тунд шудани зиддияти байни Давлати Шӯравӣ ва аморати Бухоро шод буданд.

Ҷавонбухороиён аз авҷ гирифтани зиддияти байни Давлати Шӯравӣ ва аморати Бухоро истифода бурданӣ шуданд. Пеш аз ҳама вазъият онҳоро маҷбур менамуд, ки дар атрофи кумитаи марказии ҳизби худ, ки моҳи марти соли 1917 ташкил ёфта буд, муттаҳид шуда, дар масъалаи Бухоро бо якҷоягии ҳукумати Туркистони Шӯравӣ амал намоянд. Бо ҳамин мақсад онҳо ҳайатеро бо сарварии Ф. Хоҷаев барои гуфтушунид ба Тошкент фиристоданд. 6 декабр ҳайат ба Тошкент омад. Ҳангоми гуфтушунид Ф.Хоҷаев Ф.И.Колесовро бовар кунонидааст, ки ҷавонбухороиён гӯё дар дохили Бухоро 30 ҳазор нафар шахсони ба худ содиқ, аз он ҷумла 4 ҳазор нафар шахсони мусаллаҳ доштаанд. Ҳамаи онҳо гӯё интизори фармон ё худ ишорае ҳастанд. Намояндаи ҷавонбухороиён, инчунин аз сарвари ҳукумати Туркистон барои мусаллаҳ намудани тарафдорони худ аслиҳа пурсидааст.

Ҳамин тавр, дар рӯзномаи гуфтушунид, масъалаи бо қувваҳои муттаҳиди Туркистони Шӯравӣ ва ҷавонбухороиён сарнагун намудани тартиботи амирии Бухоро меистод. Ин масъала дар байни қариб тамоми сарварони ҳизбию шӯравии кишвари Туркистон ҳамовозӣ пайдо кард.

Таҷовузи Колесов ва оқибатҳои он

Аз тарафи аскарони сурх торумор намудани «Мухторияти Қӯқанд» (22 феврали соли 1918) ҳалли масъалаи

Бухороро тезонид. 28 феврали соли 1918 Ф.И.Колесов дар истгоҳи роҳи оҳани Бухорои Нав ҳозир шуд. Бо ӯ беш аз 50 нафар муҳофизон (чун муҳофизони раиси ҳукумат) омада буданду халос. Дар ихтиёри вай дигар ягон хел қувва набуд.

Ҷавонбухороиён низ дар атрофи худ фаъолони зиёд надоштанд. Онҳо метавонистанд дружинаеро иборат аз 200-300 нафар (асосан аъзоёни ҳизб) ташкил диҳанд. Вале онҳо ба ин аҳамият надода, аз омадани Ф.И. Колесов рӯҳбаланд гардиданд ва барои роҳбарии шӯриш, бо сарварии Ф.Хоҷаев кумитаи инқилобиро ташкил доданд.

Рӯзи 28 феврал бо имзои Ф.И.Колесов – чун раиси ҳукумати Туркистон ва Ф. Хоҷаев – чун раиси кумиҷроияи ҳизби ҷавонбухороиён, ба номи амир Олимхон мактуб, аниқтараш таҳдиднома (ултиматум) фиристода шуд. Дар он аз амир талаб карда мешуд, ки ӯ дар муддати 24 соат бояд ҳукуматашро пароканда намуда, идораи мамлакатро ба ихтиёри кумитаи иҷроияи ҳизби ҷавонбухороиён супорад. Ҳукумати нав аз ҳисоби ҷавонбухороиён, гӯё бо розигии амир ташкил карда мешавад. Яъне, мувофиқи ин таҳдиднома амир дар мансабаш як муддат нигоҳ дошта мешуд, вале ӯ бояд аз рӯи хоҳиши ҷавонбухороиён амал мекард.

Амир Олимхон бо мақсади ба иштибоҳ гузоштани Ф.И. Колесов ва Ф.Хоҷаев, қушбегӣ Мирзо Низомиддинхоҷаи Урганҷиро, ки душмани қаттоли ҷавонбухороиён буд, аз мансабаш озод намуда, ба ҷои ӯ Усмонбекро қушбегӣ таъин намуд. Рӯзи 1 март вай ба таҳдиднома ҷавоб гардонд, вале барои аз ҳисоби ҷавонбухороиён ташкил додани ҳокимият розӣ нашуд.

Дар натиҷа, 2 марти соли 1918 ҷанги байни қӯшунҳои Колесов ва амир оғоз шуд, ки он дар таърих бо номи «таҷовузи Колесов» маълум аст. Миқдори умумии қӯшунҳои Колесов, ба ғайр аз посбонони шахсиаш, тақрибан 450-500 нафарро ташкил медоданд. Аз ин ҳисоб беш аз 200 нафарро дружинаи ҷавонбухороиён ва тахминан ҳамон миқдори дигарро отряди ҷангии коргарони Бухорои Нав ташкил мекарданд. Шумораи сарбозон ва фидоиёни амир ҳанӯз дар рӯзи якуми ҷанг нисбат ба қӯшунҳои Колесов хеле сершумор буданд. Вале

бо чунин бартарӣ нигоҳ накарда, натиҷаи рӯзи аввали ҷанг ба фоидаи отряди Колесов буд. Онҳо ҳатто ду тӯпи амирро ғанимат гирифтанд. Роҳбари умумии қӯшунҳои амир Мирзо Низомиддинхоҷаи Урганҷӣ аз майдони ҷанг гурехт.

Натиҷаи рӯзи аввали ҷанг амирро ба воҳима гузошт. Амир Олимхон бо мақсади ба иштибоҳ гузоштани Колесов, рӯзи дигар – 3 март ба назди ӯ ҳайати намояндагии худро, бо сарварии қушбегӣ Усмонбек, барои гуфтушунид фиристод. Ин ҳайат ба Колесов нусхаи фармони ислоҳоти 2 март имзо намудаи амирро нишон доданд, ки мувофиқи он амир гӯё дар аморат ислоҳоти васеъ мегузаронад, аз ҳисоби мардуми доно, пеш аз ҳама ҷавонбухороиён ҳукумати нав ташкил менамояд ва ғайра. Дар рафти гуфтушунид ҷавонбухороиён талаби нав – бесилоҳ гардонидани сарбозони амирро ба миён гузоштанд. Намояндагони амир бо дили нохоҳам ин талабро ҳам қабул карданд. Аз тарафи Ф.И.Колесов, барои назорати бесилоҳшавии сарбозони амир, гурӯҳе аз 22 нафар, бо сарварии В.П.Уткин фиристода шуд, ки ҳамаи онҳо дар Арки Бухоро (дар таҳхонаи қушбегӣ), ба таври ваҳшоният кушта шуданд.

Ф.И.Колесов ва Ф.Хоҷаев ба гуфтушнид боварӣ ҳосил карда, интизори расидани хабари бесилохшавии сарбозони амир буданд. Вале амир аз фурсати ба дастдароварда (зеро рӯзи 3 март амалиёти ҷангӣ набуд) истифода бурда, 4 март тақрибан 35 ҳазор нафарро, бо сарварии Салимбек бар зидди қувваи камшумори Колесов муқобил гузошт. Сарбозони амир дар як вақт ба вайрон намудани роҳи оҳани атрофи Бухорои Нав шурӯъ намуданд.

Дар натиҷа, рӯзи 4 март Колесов дар ҳолати ногувор монд. Лавозимоти ҳарбии ӯ дар арафаи тамомшавӣ буд. Вайронии роҳи оҳан умеди вайро аз ҳар гуна кӯмаки беруна канд. Бинобар ин, он рӯз қӯшунҳои Колесов аз ягона бартарии худ – тӯпҳо истифода бурданд. Вале тири тӯпҳо ҳам ба нишон намерасиданд. Ҷанги рӯзи 5 март барои онҳо хеле душвор буд. Ниҳоят шаби аз 5 ба 6 март Колесов маҷбур шуд, ки роҳи оҳани вайронаро таъмир намуда, ҷангкунон оҳиста-оҳиста ба сӯи Қизилтеппа ба қафо гардад. Бо ҳамроҳии Колесов тамоми мардуми русзабони Бухорои Нав ҳам ба роҳ баромаданд.

Мувофиқи маълумотҳо, шумораи умумии мардуми бо ҳамроҳии Колесов рафта ба 8-10 ҳазор нафар мерасид.

Танҳо хабари аз Тошкент омадани қувваи имдод ба Колесов ва ҳамроҳони ӯ руҳияи тоза бахшид. 17 март аз тарафи қувваҳои муттаҳиди отряди Колесов ва қувваҳои навомада яке аз шаҳрҳои калонтарини аморат – Кармина забт карда шуд. Чунин ҳолат амирро барои имзои сулҳ маҷбур намуд.

25 марти соли 1918 дар Қизилтеппа байни аморати Бухоро ва Туркистони Шӯравӣ сулҳ имзо гардид. Мувофиқи он тарафайн ӯҳдадор шуданд, ки шартномаи соли 1873-и байни Бухоро ва Русияро риоя кунанд, асиронро иваз намоянд. Ҳукумати амирӣ барои шинохтани Давлати Шӯравӣ ва эътирофи чунин ҳокимият дар маҳаллаҳои руснишини аморат ваъда дод. Инчунин ҳукумати амирӣ розӣ шуд, ки роҳи оҳани вайронкардаашро таъмир намояд, аскарони худро аз 12 ҳазор нафар зиёд накунад, ба ихтиёри ҳукумати Туркистон 100 вагон ғалла фиристад ва ғайраҳо.

Ҳамин тавр, ҷанги байни Давлати Шӯравӣ ва аморати Бухоро ба охир расид. Ин ҷанг ба ҳар ду тараф зарари моддию маънавӣ ва талафоти ҷонии зиёд овард. Бегуфтугӯ он натиҷаи хатои ҷиддии сарварони ҳизби ҷавонбухороиён ва Туркистони Шӯравӣ ба ҳисоб меравад. Махсусан, баъди он ҷанг сарзамини Бухоро ба як кушишхона табдил ёфта буд. Ҳар рӯз садҳо муқобилони тартиботи амириро гӯсфандвор сар мебуриданд, ки ин ҳодисаи мудҳиш дар повести машҳури С.Айнӣ «Ҷаллодони Бухоро» тасвири худро ёфтааст.

Сарчашма:

С.Айнӣ дар бораи ваҳшонияти ҳукумати амирии Бухоро ба муносибати таҷовузи Колесов навиштааст: «Аз рӯзи сар шудани ҷанг бо Колесов дар Бухоро майдони ваҳшоният кушода шуд. Муллоҳо ба куштани ҳамаи ҳамфикрони ҷавонон фатво бароварданд. Ин фатво ба таври хеле ваҳшиёнае ба амал татбиқ мешуд. Одамони амир, элнӯкарҳо, одамони қушбегӣ, қозӣ ва ғазоталабон дар ҳар куҷо, ки камзулпӯшеро диданд, зада куштан гирифтанд... Дар ҳама ҷо одамони ришашон андак кӯтоҳ,

либосашон андак калта кушта мешуданд.» (*Ниг.*: Айнӣ С. Таърихи инқилоби Бухоро. – с.216)

Санаҳои муҳим:

1917 – охири октябр ва аввали ноябр – дар маҳаллаҳои руснишин ва сарҳадии аморати Бухоро барпо намудани тартиботи шӯравӣ

1917 – 29 ноябр (12 декабр) – барқияи сарвари ҳукумати кишвари Туркистон Ф.И.Колесов ба амир Олимхон оид ба муносибатҳои минбаъда.

1918 – 28 феврал – таҳдидномаи (ултиматуми) Ф.И.Колесов ба номи амир Олимхон

1918 – 2-5 март – амалиёти ҷангии байни қӯшунҳои амирии Бухоро ва отряди Ф.И.Колесов, ки бо номи «таҷовузи Колесов» маълум аст.

1918 – 25 март – имзои сулҳ дар Қизилтеппа.

Савол ва супоришҳо:
1) Инқилоби Октябрии Русия ба амир Олимхон ва сиёсати ӯ чӣ гуна таъсир расонд? 2) Дар маҳаллаҳои руснишин ва сарҳадии аморати Бухоро Ҳокимияти Шӯравӣ кай барпо карда шуд? 3) Чаро муносибати байни Давлати Шӯравӣ ва ҳукумати амирии Бухоро тезу тунд гардид? 4) Дар барқияи сарвари ҳукумати кишвари Туркистони Шӯравӣ Ф.И.Колесов ба номи амир Олимхон аз 29 ноябри (12 декабри) соли 1917 чӣ гуфта мешуд? 5) Мавқеи ҷавонбухороиён дар арафаи таҷовузи Колесов чӣ гуна буд? 6) Ф. Хоҷаев ҳангоми гуфтушунид бо Ф.И.Колесов чиҳо ваъда дод? 7) Таҷовузи Колесов чӣ тавр сар шуд ва бо чӣ анҷом ёфт? 8) Рафти амалиёти ҷангии байни қӯшунҳои амир ва отряди Колесовро нақл кунед. 9) §§45-46-ро такрор намоед.

§50. ТАШКИЛЁБИИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ

Муҳоҷирати ҷавонбухороиён ба кишвари Туркистон

Баъд аз таҷовузи Колесов барои ҷавонбухороиён на танҳо дар сарзамини аморати Бухоро, ҳатто дар Бухорои Нав, ки шаҳри руснишин ҳисоб мешуд, зистан ғайриимкон гардид. Зеро, фиристодагони ҳукумати амирӣ ҳар лаҳза ба ҷони онҳо қасд мекарданд. Аз ин рӯ, ҷавонбухороиён маҷбур шуданд, ки барои халосии

чони худ ба дарунтари кишвари Туркистон ҳиҷрат намоянд. Аксарияти онҳо бо ҳамроҳии кумитаи марказии ҳизби худ, ба шаҳри Тошкент кӯчиданд.

Дар шаҳри Тошкент, дар байни ҷавонбухороиён, оид ба сабабҳои фоҷиаи содиршуда (яъне таҷовузи Колесов) баҳсу мунозираҳо авҷ гирифт. Дар натиҷа, на танҳо кумитаи марказии ҳизби ҷавонбухороиён, балки худи ҳизб ҳам ба гурӯҳҳо тақсим шуд. Яке дигареро барои фоҷиаи содиршуда гунаҳкор меҳисобиданд.

Дар Тошкент гуруснагӣ, бараҳнагӣ ҳукмфармо буд. Ҳизбҳои гуногун – болшевикон, меншевикон ва эсерҳо, инчунин гурӯҳҳою ҷамъиятҳои гуногун амал мекарданд. Албатта, ин ба фаъолияти ҷавонбухороиён бетаъсир намонд.

Ҳизби ҷавонбухороиёни сотсиал-инқилобчӣ

Ҷавонбухороиён дар шаҳри Тошкент бо фаъолияти ҳизбҳои гуногун шинос шуданд. Вале, диққати онҳоро дар аввал бештар ҳизби эсерҳо ба худ ҷалб кард. Зеро, ин ҳизб, ки асосан ҳимояи манфиати деҳқононро мақсади худ қарор дода буд (аксари мардуми аморати Бухоро ҳам деҳқонон буданд), бинобар ин бо андешаи ҷавонбухороиён барномаи ҳизби эсерҳо ба шароити Бухоро бештар мувофиқат менамуд. Дар натиҷа, баҳори соли 1918 як гурӯҳи ҷавонбухороиён, бо сарварии Усмонхоҷа Пӯлодхоҷаев, Ато Хоҷаев ва Қорӣ Ғулом аз ҳайати ҳизби ҷавонбухороиён баромада, дар асоси барномаи эсерони чап ҳизби ҷавонбухороиёни сотсиал-инқилобчиро ташкил намуданд.

7 июли соли 1918, баъди сӯиқасд ба ҷони сарвари Ҳокимияти Шӯравӣ В.И.Ленин, ҳизби эсерони чап аз тарафи Давлати Шӯравӣ пароканда карда шуд. Ин воқеа ба тарафдорони туркистонӣ ва бухороии ин ҳизб низ бетаъсир намонд. Аниқтараш, фаъолияти онҳо аз тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ манъ карда шуд. Дар натиҷа дар ҳайати ҳизби навбунёди ҷавонбухороиёни сотсиал-инқилобчӣ боз ҷудоӣ ба амал омад.

Ташкилёбии ҳизби коммунистии Бухоро

25 сентябри соли 1918 дар шаҳри Тошкент ҷамъомади 86 нафар собиқ аъзоёни ҳизби ҷавонбухороиёни сотсиал-инқилобчӣ барпо гардид. Дар он ҳозирин қарор карданд, ки онҳо аз ҳайати ҳизб ва аз мавқеи эсерҳои чап баромада, ба мавқеи ҳизби болшевикӣ мегузаранд ва ҳизби навро бо номи «Ҳизби ҷавонбухороиён – коммунистон-болшевикон» бунёд мекунанд. Дар ҷамъомад кумитаи марказии ҳизби нав интихоб гардид, ки раисаш Азимҷон Ёқубов (Ёқубзода) ва ҷонишинаш Муҳаммад Қулмуҳаммадов интихоб шуданд.

Ҳамин тавр ҳизби коммунистии Бухоро ташкил ёфт. Он дар шаҳрҳои Самарқанд, Бухорои Нав, Бухорои Кӯҳна, Чорҷӯи Нав, Каттақӯрғон, Каркӣ ва дигар ҷойҳо шӯъбаҳои худро дошт. Масалан, ба шӯъбаи дар шаҳри Бухорои Кӯҳна буда Абдуллохоҷа Тӯраев сарварӣ менамуд, ки ӯ минбаъд яке аз қаҳрамонҳои мусбати романи «Дохунда»-и С.Айнӣ гардид.

Абдуллохоҷа Тӯраев (дар мобайн), сардори шӯъбаи дар шаҳри Бухорои Кӯҳна доштаи ҲК Бухоро, яке аз қаҳрамонони романи "Дохунда"-и С.Айнӣ

23 октябри соли 1918 дар маҷлиси навбатии кумитаи марказии ҳизби коммунистии Бухоро барномаи ҳизб қабул карда шуд. Мувофиқи он ҳизб бояд: барои сарнагун намудани тартиботи амирӣ дар Бухоро ва бунёди ҷумҳурии халқӣ; мусодираи замини амиру бекҳо ва дар байни деҳқонон тақсим намудани онҳо; ба ҷои қозӣ ҷорӣ намудани суди интихобӣ; баробарҳуқуқии ҳамаи миллатҳо, занҳо ва мардҳо, озодии сухан, матбуот, таъ-

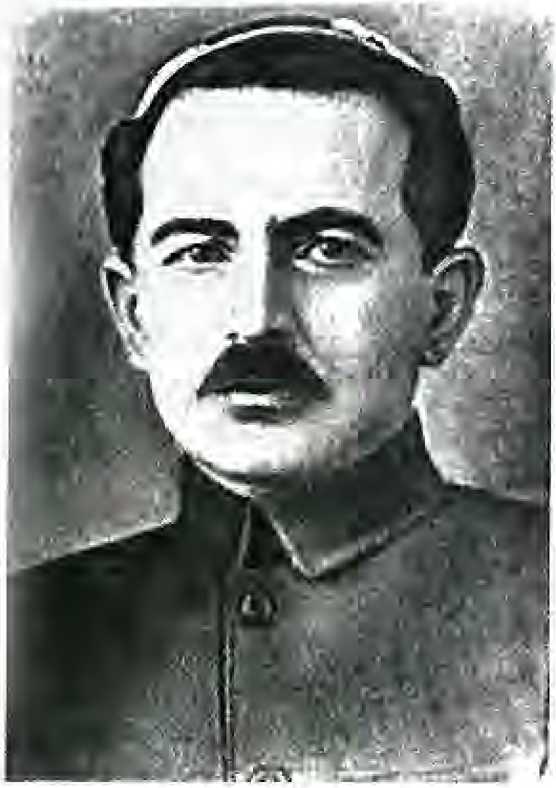

Саидризо Ализода (1892-1944) - сармуҳаррири аввалин маҷаллаи форсии тоҷикии "Шӯълаи инқилоб"

лиму табобати бепул ва ғайраҳо мубориза мебурд. Аз 30 май то 11 июни соли 1919 дар шаҳри Тошкент анҷумани якуми (муассисони) ҳизби коммунистии Бухоро барпо гардид, ки он ташкилёбии ҳизбро ба қонуният даровард.

Аз 28 июни соли 1920 коммунистони Бухоро, аввал дар Тошкент, баъд дар Бухорои Нав (Коғон) ба нашри рӯзномаи худ «Қутулиш» (Озодӣ) сар карданд. Ин рӯзнома ҳамчун рӯзномаи ҷамъиятию сиёсӣ ва адабӣ, ҳафтае ду маротиба, ба забонҳои ӯзбекӣ ва форсии тоҷикӣ, то 3 ҳазор нусха нашр гардида, бепул паҳн карда мешуд. Дар байни бухороиён инчунин аввалин маҷаллаи форсии тоҷикии «Шӯълаи инқилоб», ки дар Самарқанд нашр мегардид ва сармуҳарририи онро Саидризо Ализода ба ӯҳда дошт, паҳн карда мешуд.

Ташкилёбии ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ

Дар аввали соли 1920 вазъияти Ҳукумати Шӯравии Русия нисбатан беҳтар гардид. Қувваҳои зиддишӯравӣ асосан шикаст хӯрданд. 2 феврали соли 1920 хони Хева ҳам сарнагун карда шуд ва ба ҷои он Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Хоразм ба вуҷуд омад. Аморати Бухоро дар Осиёи Марказӣ ҳамчун ягона такягоҳи қувваҳои зиддишӯравӣ боқӣ монд.

Вазъияти ба амаломада тамоми қувваҳои зиддиамирӣ, аз ҷумла қисми боқимондаи ҷавонбухороиёнро низ ба ҷунбиш овард. Зеро, як қисми онҳо ҳизби коммунистии Бухороро ташкил дода, ба он дохил шуда бошанд ҳам, вале қисми дигар худро ба канор гирифта, то ин лаҳза фаъолияти худро чандон нишон надода буданд. Масалан, яке аз пешвоёни ин ҳаракат Ф.Хоҷаев ба Москва рафта, аз фаъолияти ҳизби

ҷавонбухороиён то андозае канда шуда буд. Моҳи январи сол 1920 ӯ аз Москва ба Тошкент омада, ҳизби ҷавонбухороиёнро аз нав ташкил дод. Дар ҷамъомади ҳизб, ки дар Тошкент гузашт «Бюрои марказии ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ» интихоб карда шуд. Он бо номи «Бюрои марказии Туркистонии ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ» низ маълум аст.

Ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ барномаи худро дошт, ки он аз тарафи худи Ф.Хоҷаев тартиб дода шуда буд ва конфронси ҳизбӣ 14 июни соли 1920 онро қабул намуд. Аз барномаи он бармеояд, ки ҳизб мақсадҳои низомии худро доштааст: сарнагун намудани тартиботи амирӣ ва барқарор кардани ҷумҳурии халқӣ; баробарҳуқуқии ҳамаи миллатҳо ва ғайра. Дар барномаи ҳизб оид ба масъалаи дин таъкид мешуд, ки «дин ва шариат ифодакунандаи ҳақиқат ва ҳимоятгари камбағалон мебошад». Бинобар ин ҳизб ният дошт дин ва шариатро ба муқобили ҳукуматдорони аморат ва капитализм истифода барад. Нисбати масъалаи замин ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ ният дошт, замини дар ихтиёри амир, бекҳо ва дигар истисморгарон бударо мусодира намуда, онҳоро дар байни деҳқононе, ки дар ҳамон заминҳо кор мекарданд, тақсим намояд. Барои ба тарзи қатъӣ ҳал намудани масъалаи замин онҳо анҷумани деҳқононро даъват карданӣ буданд. Дар барнома, инчунин, инкишофи саноат дар Бухоро, рӯзи кории 8-соата, инкишофи илму маданият ва ғайра дар назар дошта шуда буд. Мувофиқи он таълим дар мактабҳои ибтидоӣ бояд ба забони ҳамон халқе ҷорӣ карда мешуд, ки он халқ дар он маҳал аксариятро ташкил менамояд. Вале дар донишкадаҳои олӣ таълим бояд танҳо бо «забони адабии туркӣ» ҷорӣ мегардид. Тоҷикон, дар барнома яке аз қабилаҳои турк ҳисоб карда мешуданд. Мувофиқи устави ҳизб, ҷазо барои аъзоёни гунаҳкор, аз хориҷ намудан аз ҳизб то қатл муайян карда шуда буд.

Ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ дар баробари Тошкент ва Москва, инчунин дар худи аморат: Бухорои Кӯҳна, Бухорои Нав (Когон), Чорҷӯи Нав, Каркӣ, Шаҳрисабз ва дигар нуктаҳо шӯъбаҳои худро дошт. Аз 15 апрели соли 1920 дар Тошкент ба нашри рӯзномаи худ – «Учқун» (Шарора) сар

карданд, ки он моҳе ду маротиба, ба миқдори 5 ҳазор нусха ба забони ӯзбекӣ нашр мешуд.

Фарқи барномаи ҷавонбухороиёни инқилобчӣ аз барномаи коммунистон

Фарқияти ҷиддии барномаи ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ аз барномаи ҳизби коммунистии Бухоро дар он буд, ки барномаи коммунистон дар асоси барномаи хизби коммунистии (болшевикон)и Русия тартиб ёфтааст ва аз ин рӯ худро қисми таркибии он ҳизб ва ҷумҳурии ояндаи Бухороро ҳамчун қисми таркибии ҷумҳурии Туркистон ҳисоб мекард. Ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ бошад худро ҳизби мустақил ва ҷумҳурии ояндаи Бухороро низ мустақил мешуморид. Такя ба дину шариат бошад, он ба ҷавонбухороиёни инқилобчӣ имконият медод, ки минбаъд мардуми зиёди амаратро ба тарафи худ кашанд. Зеро, ин нукта дар барномаи коммунистон ҷой надошт. Баръакс, ба ақидаи пешвоёни коммунистони Бухоро, дар аморат бо такя ба коргарон ва камбағалони шаҳру деҳот инқилоби сотсиалистӣ имконпазир будааст. Бо ақидаи пешвоёни ҷавонбухороиёни инқилобчӣ бошад, инқилоби Бухоро бояд инқилоби халқии демократӣ бошад ва дар он бояд доираи васеи мардуми Бухоро, ҳатто буржуазияи миёна ва хурд иштирок намоянд.

Ҳамин тавр, дар арафаи сарнагун намудани тартиботи амирӣ дар Бухоро ду ҳизб амал мекард. Мувофиқи баъзе маълумотҳо ҳизби коммунистони Бухоро гӯё 5 ҳазор нафар аъзо ва 20 ҳазор нафар хайрхоҳон, ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ – 800 нафар аъзо ва 10 ҳазор нафар хайрхоҳон доштаанд. Аммо дар байни ин ду ҳизб иттифоқи мустаҳкам вуҷуд надошт.

Сарчашма:

С. Айнӣ дар бораи зиёд шудани аъзоён ва тарафдорони коммунистони Бухоро ва ҷавонбухороиёни инқилобчӣ, ки онҳоро «кумитаи ҷавонбухороиён» ном бурдааст, менависад: «Ба кумитаи ҷавонбухороиён сиёсати дохилӣ ва хориҷии амир Олимхон бисёр ёрмандӣ кард. Ҳар касе, ки ҳар қадар зулм медид, ҳамон қадар ба идораи ҳукумати Бухоро бо чашми нафрат ва ба Комита ба назари дӯстӣ нигоҳ мекард. Зулмдидаеро, ки

ҳукумати Бухоро таъқиб мекард ё дастгир кардани мешуд, агар маҷол меёфт, ба Комита илтиҷо мебурд». (*Ниг.*: Айнӣ С. Куллиёт. Ҷилди 10. – с.184). С.Айнӣ дар асари дигараш оид ба муносибати байни ташкилотҳои коммунистии Бухоро ва ҷавонбухороиёни инқилобчӣ навиштааст: «Ин ташкилотҳо дар шаҳри Бухоро ва вилоятҳои вай ҳам шӯъбаҳои махфии худро доштанд. Аммо хоҳ дар Тошкент бошад ва хоҳ дар маҳалҳо, ҳамеша дар байни ин ду ташкилот низоъ ва ҷанҷол буд, ки ин ба пеш бурдани инқилоби Бухоро сакта меовард.. « (*Ниг.*: Айнӣ С. Куллиёт. Ҷилди 1. – с.92)

Санаҳои муҳим:

1918 – баҳор – бунёди ҳизби ҷавонбухороиёни сотсиал-инқилобчӣ

1918 – 25 сентябр – бунёди ҳизби коммунистии Бухоро

1920 – январ – бунёди ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ

1920 – 2 феврал – сарнагун намудани хони Хева ва бунёди Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Хоразм.

Савол ва супоришҳо:

1) Чаро ҷавонбухороиён ба кишвари Туркистон муҳоҷират карданд? 2) Ҳизби ҷавонбухороиёни сотсиал-инқилобчӣ чӣ тавр бунёд гардид ва тақдири ояндаи вай чӣ шуд? 3) Ҳизби коммунистии Бухоро кай, дар куҷо ва чӣ тавр ташкил ёфт? 4) Мувофиқи барнома мақсади коммунистони Бухоро аз чӣ иборат буд? 5) Ҳизби ҷавонбухороиёни инқилобчӣ кай, дар куҷо ва чӣ тавр ташкил ёфт? 6) Мувофиқи барнома мақсади ҷавонбухороиёни инқилобчӣ аз чӣ иборат буд? 7) Дар барномаи ҷавонбухороиёни инқилобчӣ ва коммунистони Бухоро боз чӣ гуна нуқтаҳои фарққунанда мавҷуд буд? 8) Ҳизбҳои номбурда чӣ қадар аъзо ва хайрхоҳон доштанд? 9) §§44 ва 49-ро такрор намоед.

§51. ОҒОЗИ БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШӮРАВӢ ДАР НОҲИЯҲОИ БУХОРОИ МАРКАЗӢ

Сарнагункунии амири Бухоро - вазифаи навбатии Давлати Шӯравӣ

Соли 1919 барои Давлати Шӯравӣ соли душвортарин ба ҳисоб мерафт. Дар ин сол қариб дар тамоми ноҳияҳои Русияи Шӯравӣ ҷанги гражданӣ идома дошт. Туркистони Шӯравиро бошад ҳаракати зиддишӯравӣ фаро гирифта буд.

Моҳи август бо мақсади мубориза ба муқобили қувваҳои зиддишӯравӣ, аз ҳисоби қисмҳои аскарони сурхи дар қаламрави ин кишвар буда, фронти Туркистон (Туркфронт) ташкил ёфт. Моҳи октябр бошад бо ташаббуси кумитаи марказии ҳизби коммунистӣ (болшевикӣ) ва Ҳокимияти Шӯравии Русия, бо мақсади расонидани кӯмаки амалӣ ба коммунистони Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Туркистону Бухоро, комиссияи Туркистонӣ (Турккомиссия) ташкил карда шуд. Минбаъд Туркфронт ва Турккомиссия дар сарнагун намудани тартиботи амирии Бухоро нақши муҳиме бозиданд.

Тобистони соли 1920 дар назди фармондеҳи фронти Туркистон М.В.Фрунзе масъалаи Бухоро аввалиндараҷа ба ҳисоб мерафт. Зеро, сарнагун намудани тартиботи амирии Бухоро вазифаи навбатии Ҳокимияти Шӯравии Русия маҳсуб мешуд. Чунин сиёсатро муқобилони тартиботи амирӣ бо он асоснок мекарданд, ки аморати Бухоро дар самти ҷануб такягоҳ ва макони асосии қувваҳои зиддишӯравӣ гардидааст. Бинобар ин мувофиқи фармони М.В.Фрунзе, қисмҳои аз муҳорибаҳо озодгардидаи аскарони фронти Туркистон паи ҳам дар нуқтаҳои асосии аморат ҷойгир карда шуданд.

Бояд қайд кард, ки сиёсати берунии нисбат ба ҳукумати амирии Бухоро пеш гирифтаи Давлати Шӯравӣ хайрхоҳона набуд. Барои равшан намудани ин масъала ба маърӯзаи ҷонишини комиссари корҳои хориҷии Федератсияи Русия (ҶФШСР) Л.М.Карахан аз 20 майи соли 1920 ба номи В.И. Ленин менигарем, ки онро роҳбарони ҳизби коммунистии (болшевикии) Русия аз ҳар ҷиҳат муҳокима намуда, пурра маъқул шуморида буданд. Дар маърӯза маркази қувваҳои зиддишӯравӣ гардидани Бухоро, сиёсати зиддимардумии онро бори дигар нишон дода, таъкид намудааст, ки «Сиёсати мо... то ҳанӯз ягон натиҷае надоданд – Бухоро на бо мо, балки муқобили мост. Бинобар ин мо пурра бо андешаи Турккомиссия, намояндагиамон дар Тошкент розӣ шуда, пешниҳод менамоем, ки амирро сарнагун намуда, ба сари ҳокимият ҷавонбухороиёнро (ҳоло коммунистонро) гузошта, Бухороро демократӣ эълон намоянд.

Ин дар муддати якчанд моҳ, дар натиҷаи табаддулоти дохилӣ дар Бухоро ва дастгирӣ аз сарзамини мо, ба воситаи отрядҳои бухороии аз ҳисоби гурезагони зиёди худи қӯшунҳои амир ташкилёфта имконпазир аст. Баъди ташкил гардидани ҳукумати нав мо метавонем қӯшунҳои худро барои муҳофизати роҳи оҳан ва сарҳад дарорем».

Аз навиштаҷоти Л.М.Карахан чунин бармеояд, ки он лаҳза дар комиссариати корҳои хориҷии Русияи шӯравӣ ба қувваҳои дохилии худи Бухоро аз будаш хеле зиёда баҳо дода, тақдири ҳукумати амириро тавассути худи бухороиён ҳал карданӣ буданд. Амалиёт бе иштироки қисмҳои аскарони сурхи Русияи шӯравӣ амалӣ мегардид.

Аммо мавқеи Турккомиссия ва пеш аз ҳама сарвари фронти Туркистон – М.В.Фрунзе дар ҳалли масъалаи Бухоро тамоман дигар буд. Онҳо дар ин роҳ бештар ба қувваи аскарони сурх боварӣ доштанд. Амири Бухоро Олимхонро бошад, махсусан, дар маҳаллаҳои руснишини аморат – Бухорои Нав (Когон), Чорҷӯи Нав ҷойгир намудани қисмҳои аскарони сурх ба воҳима гузошта буд. Зеро, сарбозон ва навкарони аксар машқи ҷангӣ надидаи ӯ, ки тахминан ба 13 ҳазор нафар мерасид, ба қисмҳои 70 ҳазор нафараи аскарони сурхи дар майдонҳои ҷанг обутобёфтаи фронти Туркистон муқобил истода наметавонистанд.

Сиёсатмадорони Шӯравиро якравии амир ба ташвиш гузошта буд. Олимхон аз душманони ашаддии сохти шӯравӣ буд. Аз ин рӯ, ҳар се вохӯриҳои сарвари фронти Туркистон М.В.Фрунзе бо амир бенатиҷа анҷом ёфтанд. Дар ин вохӯриҳо М.В.Фрунзе бо ҳукумати амирӣ, дар баробари беҳтар намудани муносибат бо Давлати Шӯравӣ, талаб кард, ки қисмҳои аскарони сурхи дар Бухорои Нав, Қаршӣ, Каркӣ, Чорҷӯи Нав ва Термез буда𝑝o бо хӯроквори таъмин намуда, хати телеграфро барқарор намояд. Аммо ба ивази ин ҳама М.В.Фрунзе ягон чиз пешниҳод намекард. Амир талаб дошт, ки аз тамоми нуқтаҳои номбурда қисмҳои аскарони сурх бароварда шаванд.

Игвои 2-юми июл

Тобистони соли 1920 дар муносибати байни ҳукумати амирии Бухоро ва Ҳокимияти Шӯравӣ вазъият андаке беҳтар шуд. Аниқтараш,

ҳукумати амирӣ маҷбур шуд, ки нисбат ба Давлати Шӯравӣ муносибаташро беҳтар намояд. Зеро, то ин вақт амир ба қувваҳои зиддишӯравии дохили Русия ва империалистони хориҷӣ бовари калон дошт. Акнун ҳамаи он умедҳо барбод рафтанд, қувваҳои зиддишӯравӣ шикаст хӯрданд. Давлати Шӯравӣ бархилофи чашмдошти амир Олимхон ва дигар ҳамфикрони ӯ рӯз аз рӯз пурқувват мегардид. Илова бар ин қисмҳои аскарони сурх аллакай дар хоки Бухоро мавқеи мустаҳкам доштанд.

8 июни соли 1920 амир Олимхон комиссари корҳои хориҷии Федератсияи Русия Г.В.Чичеринро хабардор намуд, ки барои ба Москва фиристодани ҳайати сафирони худ тайёр аст.

Вале чунин кӯшиши ҳукумати амирӣ боиси норозигии сарварони ҳизби коммунистии Бухоро ва сарварони фронти Туркистон гардид. Зеро, дар барномаи онҳо масъалаи сарнагун намудани тартиботи амирӣ меистод. Бо ҳукумати амирӣ муносибати мӯътадилро баркарор кардан иҷроиши ин масъаларо ба таъхир мегузошт.

2 июли соли 1920 аз Бухоро ба сӯи Москва ҳайати намояндагии амир (сафорати фавқулодда) ба роҳ баромад. Худи ҳамон рӯз (баробари гусели ҳайат) дар Бухорои Нав (Коғон), дар он биноҳое, ки танҳо ба ҳукумати амирии Бухоро тааллуқ доштанд, аз он ҷумла резидентсияи худи амир, берозигии ӯ қисмҳои аскарони сурх ҷойгир карда шуданд. Сабаби ин иғво чандон равшан набуд. Гуфтушунидҳои дипломатӣ онро ҳал карда натавонист. Вале ин иғво қувваҳои зиддишӯравии Бухороро ба ҳаракат овард. Бо талаби онҳо амир 7 июл ба фатвое имзо гузошт, ки дар асоси он, баҳри муҳофизати дини ислом ва шариат ҳамаи мусулмонон ба ҷанги муқаддас даъват карда мешуданд.

Омода намудани қисмҳои аскарони сурх

Фармондеҳи фронти Туркистон М.В. Фрунзе воқеаи дар Бухорои Нав (Коғон) содиршударо дар хабари ба Москва фиристодааш аз будаш зиёдтар ва ба манфиати худ шарҳ дода, розигии сарварони ҳарбию ҳизбии Федератсияи Русияро барои оғози

ҳуҷум ба Бухоро хоҳиш намуд. Ӯ 12 август таҳти рақами 3504 «Дастур ба қӯшунҳои фронт оиди инқилоби Бухоро»-ро имзо кард, ки мувофиқи он қисмҳои асосии ба муқобили сохти амирӣ нигарондашудаи аскарони сурх дар муддати кӯтоҳ аз 12 то 17 август, баробари ҷойгир намудани онҳо дар нуктаҳои муайяншуда, бояд пурра омодаи ҷанг мегардиданд.

23 августи соли 1920 дар деҳаи Шакарбозор (каме дуртар аз Чорҷӯй) шӯриш ба амал омад. Шӯришгарон деҳаро ба даст дароварда, дар он ҷо Ҳокимияти Шӯравиро эълон карданд. Вале ба дастгирии ин шӯриш дар Чорҷӯи Кӯҳна ва дигар деҳаҳои атрофи он ягон ҷунбише ба вуҷуд наомад.

25 август бо имзои фармондеҳи фронти Туркистон М.В. Фрунзе ва аъзои Шӯрои ҳарбии фронт В.В. Куйбишев, таҳти рақами 3667 «Дастур ба аскарони фронт барои расонидани кӯмак ба меҳнаткашони шӯришбардоштаи Бухоро» баромад, ки он аз ҷиҳати моҳият нақшаи асосии сарнагун намудани ҳукумати амирии Бухоро буда, дар қатори дастури рақами 3504 (аз 12 август) аз ҷумлаи ҳуҷҷатҳои муҳимтарин ба ҳисоб меравад. Аз ҷумла дар ҳуҷҷати 25 август мӯҳлати оғози амалиёти ҷангиро барои сарнагун намудани тартиботи амирии Бухоро ба шаби аз 28 ба 29 август муайян намуда, сарварии умумии он амалиётро М.В. Фрунзе пурра ба ӯҳдаи худ гирифта буд.

Аз тарафи аскарони сурх забт намудани ноҳияҳои марказии аморат

Мувофиқи дастури рақами 3667 (аз 25 август) нақшаи сарнагун намудани сохти амирии Бухоро, ки бо номи «амалиёти Бухоро» маълум аст, аз забти Чорҷӯи Кӯҳна оғоз мегардид. Иҷроиши ин нақша вазифаи гурӯҳи Чорҷӯйии қисмҳои аскарони сурх бошад ҳам, вале аниқтараш он ба ӯҳдаи отряди Қулмуҳаммадов, ки асосан аз мардуми маҳаллӣ ташкил ёфтааст, гузошта шуда буд. Ин отряд аз ҷиҳати миқдор ва сифат аз аскарони беки Чорҷӯй хеле бартарӣ дошта, фақат таҷрибаи шабона ҷанг карданро надошт. Бинобар ин отряди Қулмуҳаммадов, ки барои ҳабси беки Чорҷӯй фиристода

шуда буданд, ба мӯҳлати муайянкардаи М.В.Фрунзе аҳамият надода, худсарона субҳро интизор шуданд. Чунин аҳвол сарварони қисмҳои аскарони сурхро ба ташвиш гузошт ва онҳо ба отряди Қулмуҳаммадов аҳамият надода, тавассути қисмҳои аскарони сурх Чорҷӯи Кӯҳнаро то соати 4-и субҳ забт намуда, бекро ҳабс намуданд. Ин қисмҳо то бегоҳии 29 август шаҳри Қарокӯлро ба даст даровarda, баъд ба сӯи Бухорои Кӯҳна ҳаракат карданд.

Гурӯҳи Каттақӯрғонии аскарони сурх рӯзи 29 август ба сӯи Хатирчӣ ҳаракат намуда, баъди ҷанги сахти шашсоата, онро забт намуданд. Онҳо нисфирӯзии 30 август Зиёуддин ва саҳарии 31 август Карминаро ишғол карданд. Гурӯҳи Самарқандии қисмҳои аскарони сурх 29 август Китоб ва Шаҳрисабз, 1 сентябр Ғузорро забт намуданд. Қисмҳои аскарони сурхи дар роҳи оҳани Қаршӣ буда рӯзи 29 август шаҳрро ба даст даровarданд.

Ҳангоми амалиётҳои ҷангӣ ба аскарони сурх муяссар шуд, ки танҳо бек – ҳокими Чорҷӯйро ҳабс намоянд. Ҳокимони мулкҳои дигар фирор намуданд.

Сарчашма:

Дар «Дастур ба аскарони фронт оиди расонидани кӯмак ба меҳнаткашони шӯришбардоштаи Бухоро» (таҳти рақами 3667, ки сарвари фронти Туркистон М.В. Фрунзе имзо карда буд, омадааст: «1. Тамоми отрядҳо ва қисмҳои гурӯҳи Бухорою Самарқандӣ то шаби 28 августи соли ҷорӣ тайёрии ҳарбиро ба итмом расонида, шаби аз 28 ба 29 август ҳаракати фаъолонаро сар кунанд. 2. Фармондеҳи отряди Чорҷӯӣ рафиқ Никитин бояд қисмҳои зиёди қувваи рафиқ Қулмуҳаммадовро ба Чорҷӯӣ Кӯҳна фиристад ва он аз соати 4-и саҳарии 29 август дер намонда, бо имдоди шӯриши мардуми яроқнок шаҳрро ишғол намояд. Баъди он, дар Чорҷӯи Кӯҳна гарнизони заруриро гузошта, рафиқ Қулмуҳаммадов қувваҳои савораи худро ба сӯи Норазм ва Бурдалик гардонад ва бо ишғоли он нуқтаҳо роҳҳои аз сӯи Бухорои Кӯҳна ба сӯи Каркӣ ва Термезро ба зери назорати қатъӣ гиранд, то ин ки ҳангоми кӯшиши ба сӯи Афғонистон гурехтани амир ва аъзоёни ҳукумати кӯҳнаи Бухоро онҳоро дастгир намоянд.»

(*Ниг.*: Директивы командования фронтов Красной Армии. Сб. документов Т.III. -М., 1976 – с.350)

Санаҳои муҳим:

1919 – август – ташкил намудани фронти Туркистон (Туркфронт)

1919 – октябр – ташкил намудани комиссияи Туркистонӣ (Турккомиссия)

1920 – 20 май – маърӯзаи Л.М.Карахан (ба В.И.Ленин) оид ба масъалаи Бухоро

1920 – 2 июл – ба сӯи Москва фиристодани сафорати фавқулоддаи амири Бухоро

1920 – 2 июл – иғвои қисмҳои аскарони сурх дар Бухорои Нав.

1920 – 7 июл – амир Олимхон ба фатвое имзо кард, ки мувофиқи он ҳамаи мусулмонон ба муқобили Давлати Шӯравӣ ба ҷанги муқаддас даъват мешуданд.

1920 – 12 август – М.В. Фрунзе таҳти рақами 3504 «Дастур ба қӯшунҳои фронт оиди инқилоби Бухоро»-ро имзо кард.

1920 – 23 август – шӯриш дар Шакарбозор

1920 – 25 август – М.В. Фрунзе таҳти рақами 3667 «Дастур ба қӯшунҳои фронт оиди расонидани кӯмак ба меҳнаткашони шӯришбардоштаи Бухоро»-ро имзо кард.

1920 -29 август – 1 сентябр – аз тарафи қисмҳои аскарони сурх забт гардидани Чорҷӯи Кӯҳна, Қарокӯл, Хатирчӣ, Зиёуддин, Кармина, Қаршӣ, Китоб, Шаҳрисабз ва Ғузор

Савол ва супоришҳо:

1) Туркфронт ва Турккомиссия бо кадом мақсад ташкил карда шуданд? 2) Онҳо нисбат ба масъалаи Бухоро чӣ хел мавқеъ доштанд? 3) Л.М.Карахан дар маърӯзаи худ ба номи В.И.Ленин чиро пешниҳод кардааст? 4) Қисмҳои аскарони сурх дар кадом нуқтаҳои аморати Бухоро ҷойгир карда шудаанд? 5) Чаро «иғвои 2-юми июлӣ» мегӯянд? 6) Дар дастури 12 августи соли 1920 (таҳти рақами 3504) чӣ гуна супориш дода шудааст? 7) Дар дастури 25 августи соли 1920 (таҳти рақами 3667) кадом масъала ба миён гузошта шудааст? 8) Аз 29 август то 1 сентябри соли 1920 аз тарафи қисмҳои аскарони сурх кадом мулкҳои аморати Бухоро забт гардиданд? 9) §§49 ва 50-ро такрор намоед.

§52 ЗАБТИ БУХОРОИ КӮҲНА ВА ТАШКИЛЁБИИ ҶУМҲУРИИ ХАЛҚИИ ШӮРАВИИ БУХОРО

Забти Бухорои Кӯҳна

Забти Бухорои Кӯҳна – пойтахти аморати Бухоро, мувофиқи дастури рақами 3667 пурра ба ӯҳдаи гурӯҳи Когонӣ гузошта шуда буд. Гурӯҳ баробари гирифтани хабари аз тарафи қисмҳои аскарони сурх забт гардидани Чорҷӯи Кӯҳна, соати 5:00 субҳи 29 август ҳуҷумро аз Бухорои Нав ба сӯи шаҳри Бухорои Кӯҳна оғоз кард. Ба муқобили ин шаҳри бостонӣ, аз тарафи аскарони сурх тамоми техникаи ҳарбии муайяншуда, аз он ҷумла ёздаҳ аэропланҳои бомбаандоз, тӯпҳои вазнини дурзан, поездҳои зиреҳпӯш ва ғайра истифода гардиданд.

Амалиёти ҷангӣ барои забти Бухорои Кӯҳна асосан дар самти дарвозаи Қаршии он мегузашт. Роҳ аз шаҳри Бухорои Кӯҳна ба сӯи Бухорои Нав (Когон) низ тавассути ҳамин дарвоза буд. Инчунин дар наздикии ҳамин дарвоза истгоҳ ва нуқтаи охирини роҳи оҳани Бухорои Нав – Бухорои Кӯҳна воқеъ гардида буд. Ҷанг асосан дар байни қисмҳои аскарони сурх ва сарбозони амир, ки қалъаи Бухорои Кӯҳнаро муҳофизат мекарданд, мегузашт. Мардуми Бухоро гӯё дар ин воқеа бетараф буданд. Ҳатто ҳангоми амалиётҳои ҷангӣ бозор ва чойхонаи назди дарвозаи Қаршии шаҳр ҳама вақт серодам будааст. Аз ҷиҳати сифати лавозимоти ҳарбӣ ва техника бартарии аскарони сурх хеле зиёд буд. Аскарони амир асосан бо камонҳои кӯҳна мусаллаҳ буданд ва тирҳои онҳо аз болои қалъа то ба аскарони сурхи дар майдони назди дарвоза буда намерасид. Аскарони сурх бе душворӣ ба воситаи тӯпҳо нуқтаҳои заруриро ба нишон мегирифтанд, аэропланҳо ҳам озодона аз болои шаҳр парвоз намуда, ба нуқтаҳои муҳим ба миқдори 170 бомба партофтаанд. Вале бо вуҷуди чунин бартариҳо амалиётҳои ҷангии рӯзи 30 август барои қисмҳои аскарони сурх хеле вазнин буд. Баръакс, аскарони амир аз самти дигар, аз дарвозаи Мазори Шариф ногаҳон баромада, ба қисмҳои алоҳидаи аскарони сурх зарбаи қатъӣ заданд. Амалиёти ҷангии ин рӯзро М.В.Фрунзе таҳлил намуда, ҳатто эътироф

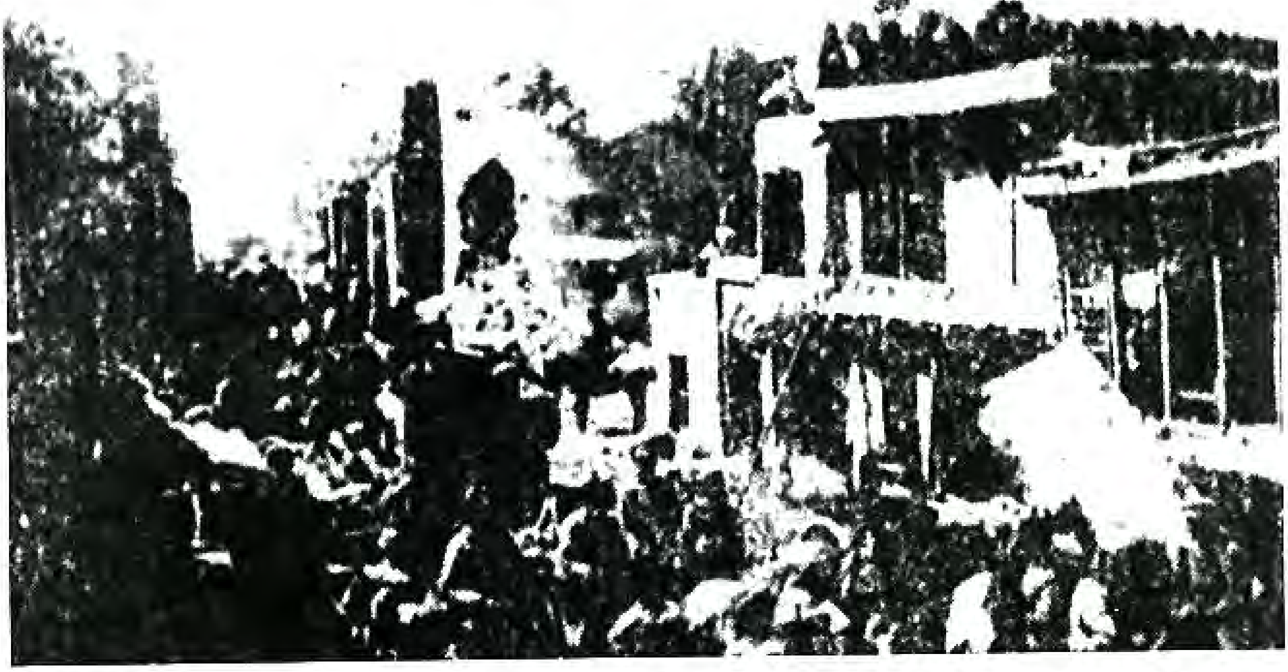

Лаҳзаҳои ба шаҳри Бухорои Кӯҳна дохил шудани қисмҳои аскарони сурх (2 сентябри соли 1920)

Гирдиҳамоие, ки дар майдони назди Арки Бухоро (Регистон) ба муносибати сарнагун намудани тартиботи амирӣ ташкил намудаанд (сентябри соли 1920).

кардааст, ки маҳз, «парвози аэропланҳои фарсудашудаи мо, ки саворагони муқобилро ба гурехтан маҷбур намуд, отрядро аз маҳвшавӣ наҷот дод».

Саҳарии 1 сентябр дар назди дарвозаи Қаршии шаҳр таркише ба амал омад ва он девори баландиаш 10 метра ва ғафсиаш 5 метраро, ки сар то сари ин шаҳри бостониро пурра иҳота мекард, сурох намуда, барои аскарони сурх, ба дохили шаҳр роҳ кушод. Баъди он, дар майдону гузарҳои шаҳри Бухорои Кӯҳна, байни аскарони сурх ва аскарони амирӣ ҷангҳои шадид ба амал омаданд. Вале аз тарафи аскарони сурх барои пурзӯр намудани ҳуҷум ягон зарурияте набуд. Зеро, шаби аз 31 август ба 1 сентябр амир Олимхон, бо наздикони худ ва тахминан ҳазор нафар посбонон, аз дарвозаи Самарқандии шаҳри Бухорои Кӯҳна баромада, онро тарк намуда буд.

2 сентябр, соати 10-и пагоҳӣ Арки Бухоро аз тарафи аскарони сурх забт карда шуд. Худи ҳамон рӯз аз тарафи қисмҳои аскарони сурх Вобкент, Пирмаст, Ғиждувон ва Қизилтеппа низ ишғол шуд. Ба дигар нуқтаҳои муҳими Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ), аз ҷумла: Pометан, Зандане, Шофиркон, Варзонзе ва ғайра, ки сарбозони амирӣ набуданд, қисмҳои аскарони сурх ҳуҷум накарданд. Дар ин маҳалҳо тартиботи нав ба тарзи осоишта барпо карда шуд.

Аммо дар шаҳри Бухорои Кӯҳна ҳамоно вазъият мураккаб буд. Баъди аз тарафи аскарони сурх забт намудани шаҳр ҳам, сӯхтор 20 рӯзи дигар давом кард. Дар натиҷа 34 гузар, зиёда аз ҳазор хонаҳо сӯхта, вайрон шудаанд. Дар худи Арк беш аз 100 хона сӯхта, валонгор шудааст. Арки Бухоро маҳз аз бомбаҳои партофташуда хеле хароб гардида буд. Меҳмонхонаи Раҳимхонии Арк, ки чун ҷои қабулгоҳи амирон, яке аз биноҳои зеботарини шаҳр ба ҳисоб мерафт тамоман ба хок яксон карда шуд. Мардуми зиёде ҳалок гардиданд. 2-3 сентябр шаҳриён барои гӯронидани қурбоншудагон сафарбар карда шуданд.

Тамоми боигарии хазинаи амир (тиллою нуқраҳои он беҳисоб буд) ва боигариҳои аз тарафи аскарони сурх ҳангоми забти маркази бекигариҳои ба даст даровардашуда,

бо баҳонаи муҳофизати муваққатӣ аз торочгарӣ, аввал ба Самарқанд оварда, баъд ба Москва фиристонида шуд.

Дар шаҳри Бухорои Кӯҳна ва тамоми маҳаллаҳои забтшуда кумитаҳои инқилобӣ (ревкомҳо) ташкил карда шуд ва ҳокимият ба ихтиёри онҳо гузашт.

Ташкилёбии Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро

Баробари сарнагун намудани тартиботи амирӣ дар Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ), аввали сентябри соли 1920 Кумитаи Инқилобии Умумибухороӣ манифест бароварда, Бухороро Ҷумҳурии Халқии Шӯравӣ эълон кард. Дар ҷумҳурӣ Кумитаи Инқилобии Умумибухороӣ ҳамчун органи олии давлатӣ, Шӯрои Нозирони Халқӣ – ҳокимияти иҷроия ба ҳисоб мерафтанд.

6-8 октябри соли 1920 дар Ситораи Моҳи Хоса анҷумани (қурултойи) якуми муассисони Умумибухороии намояндагони халқ баргузор гардид. Дар он 1950 нафар намояндагон иштирок доштанд, ки онҳоро дар митингҳо, майдони бозорҳо бо нишондоди ҳизби коммунистии Бухоро «интихоб» намуда-

Гирдиҳамоие, ки дар Ситораи Моҳи Хоса бахшида ба эълони таъсиси Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро ташкил гардидааст

анд. Амалдорони собиқ, заминдорони калон аз ҳуқуқи ба намояндагӣ интихоб шудан маҳрум буданд. Дар анҷуман асосан намояндагони деҳқонон, зиёиён, тоҷирон, косибон ва ҳунармандон иштирок доштанд. 8 октябр анҷуман оиди ташкилёбии Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро (ҶХШБ) қарори таърихӣ қабул кард. Ин гувоҳи он буд, ки дар сарзамини Бухоро, ба сохти яккаҳукуматдории иртиҷоии амирию хонии асрҳо боз идома дошта, хотима гузошта шуд.

Чорабиниҳои аввалини ҳукумати нави Бухоро

Баробари аз тарафи аскарони сурх забт намудани шаҳри Бухорои Кӯҳна ба ин ҷо бо сарварии Ф.Хоҷаев аз Бухорои Нав (Коғон) ҳукумати ҳанӯз пештар ташкил додашудаи Бухоро, кӯчида омад. Ф. Хоҷаев на танҳо вазифаи раиси Шӯрои Нозирони Халқии Бухороро (ин вазифа ҳанӯз пештар насиби ӯ гардида буд), балки вазифаи раиси Кумитаи Марказии Инқилобӣ, ё худ Кумитаи Инқилобии Умумибухороиро низ ба ӯҳда дошт. Зеро, Аҳмадҷон Абдусаидов (Ҳамдӣ), ки пештар ба ин вазифа пешниҳод шуда буд, дар рӯзҳои муҳосираи шаҳри Бухорои Кӯҳна гӯё худро фаъол нишон надод. Аниқтараш мувофиқи баъзе маълумотҳо вай барои ба муқобили Бухорои Кӯҳна истифода бурдани тӯпҳои дурзан ва бомбаборон намудани он розигӣ надодааст. Бинобар ин ӯро аз вазифааш озод намуда, вазифаи раиси Кумитаи Инқилобии Умумибухороиро низ муваққатан ба ӯҳдаи Ф.Хоҷаев гузоштаанд.

Кумитаи Инқилобии Умумибухороӣ аввали сентябри соли 1920 манифесте баровард, ки мувофиқи он заминҳои дар ихтиёри амир, амалдорони амир, қозиҳо ва заминдорони калон бударо мусодира намуда, онҳоро дар байни деҳқонони камзамину безамин тақсим менамуданд; хироҷ, аминона ва дигар намуди андозҳо бекор карда мешуд; судҳои қозигиро бекор намуда, ба ҷои онҳо судҳои халқиро ташкил медоданд; баробарҳуқуқии ҳамаи халқҳо, новобаста аз фарқияти нажодӣ, миллӣ ва динӣ таъмин мегардид; ҷорӣ намудани таълими бепул; пароканда намудани қӯшунҳои амир; бекор намудани ҳукми қатл, ҷазои ҷисмонӣ ва ғайраҳо эълон карда шуд.

Вале вазъият дар шаҳри Бухорои Кӯҳна мураккаб буд.Duздию ғоратгарӣ ва сӯхтору кушокушӣ ҳанӯз идома дошт. Бо мақсади бартараф намудани оқибатҳои он 4 сентябри соли 1920 дар шаҳри Бухорои Кӯҳна ҳолати фавқулоддаро ҷорӣ карда, комиссияи фавқулодда (Бухчека)-ро ташкил доданд. Барои таъмин намудани бехатарии шаҳриён се ҳазор нафар милитсияи халқӣ ташкил карда шуд.

Ҳамин тавр, дар сарзамини Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ) баробари барҳам додани тартиботи иртиҷоии амирӣ, барои бунёди ҷамъияти нав аввалин чорабиниҳо андешида мешуд.

Сарчашма:

Яке аз комиссарони қисмҳои аскарони сурх Н.Д.Ратников, ҳамчун шоҳид ва иштирокчии ҳуҷум ба шаҳри Бухорои Кӯҳна ҳолати ҳамонвақтаи майдони назди дарвозаи Қаршии шаҳри Бухорои Кӯҳнаро, ки майдони асосии ҷангӣ ба ҳисоб мерафт, чунин тасвир кардааст: «Дар бозорчаи назди дарвозаи Қаршӣ ба амалиётҳои ҷангӣ нигоҳ накарда савдо дар авҷ буд. Ман мушоҳида накардам, ки ягон дӯконе маҳкам бошад, ё худ савдо накунад... Тамоми маҳсулотҳои заруриро дар савдо гузоштаанд. Махсусан, фаровонии харбузаю ангур ба чашм мерасид. Тамоми чойхонаҳо аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ ва аскарони сурх серодам буданд. Онҳо дар катҳо нишаста чойи кабуд менӯшиданд ва чилим мекашиданд». (*Ниг.*: Бойгонии ҳизби коммунистии Тоҷикистон. Фонди 31.Рӯйхати 1. Ҳуҷҷати 147. – Варақаҳои 30-31).

Санаҳои муҳим:

1920 – 29 август – оғози ҳуҷуми аскарони сурх ба шаҳри Бухорои Кӯҳна

1920 – 1 сентябр – аз тарафи аскарони сурх тарконидани девори қалъаи Бухорои Кӯҳна

1920 – 2 сентябр – забт намудани Арк ва ишғоли шаҳри Бухорои Кӯҳна аз тарафи аскарони сурх

1920 – сентябр – Кумитаи Инқилобии Умумибухорой бо манифести худ ташкилёбии Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухороро эълон кард

1920 – 8 октябр – анҷумани якуми муассисони Умумибухороии намояндагони халқ оиди ташкилёбии Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро қарори таърихӣ қабул кард.

1920 – 4 сентябр – дар шаҳри Бухорои Кӯҳна ҳолати фавқулодда эълон карда шуд ва Комиссияи фавқулодда (Бухчека) ташкил ёфт.

Савол ва супоришҳо:
1) Забти шаҳри Бухорои Кӯҳна дар асоси кадом дастур сурат гирифт? 2) Барои забти шаҳри Бухорои Кӯҳна амалиёти ҷангӣ асосан дар кадом самт мегузашт? 3) Барои забти шаҳри Бухорои Кӯҳна аз тарафи аскарони сурх чӣ гуна қувваҳо истифода шуданд? 4) Забти шаҳри Бухорои Кӯҳна аз тарафи аскарони сурх кай ба охир расид? 5) Дар шаҳри Бухорои Кӯҳна баъди забти қисмҳои аскарони сурх чӣ гуна ҳолат ҳукмфармо буд? 6) Бухоро кай Ҷумҳурии Халқии Шӯравӣ эълон гардид? 7) Аввалин чорабиниҳои ҳукумати нави Бухоро кадомҳоянд? 8) §§49 ва 51-ро такрор намоед.

БОБИ 16
БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШӮРАВӢ ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ

§53. ВАЗЪИ БУХОРОИ ШАРҚӢ

Ба Бухорои Шарқӣ фирор кардани амир Олимхон

Чӣ хеле ки дар боло қайд шуд, аз қувваҳои амирии Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ) танҳо беки Чорҷӯйро бо қисме аз дастаҳояш асир гирифтанд. Бек – ҳокимони боқимондаи ин сарзамин бо сарбозони содиқи худ ба ҳар сӯ, аксар ба сӯи Бухорои Шарқӣ фирор карданд. Худи амир Олимхон ҳам аз Бухорои Кӯҳна роҳи сӯи Ғиждувонро пеш гирифта, рӯзи 2 сентябри соли 1920 ба сӯи Бухорои Шарқӣ фирор кард ва ниҳоят дар деҳаи Душанбе қарор гирифт.

Яке аз сабабҳои маҳз дар деҳаи Душанбе қарор гирифтани амир Олимхон он аст, ки шаҳраки Ҳисор, агарчанде ҳамчун маркази бекнишин, нисбатан бузургтар ва ободтар буд, вале он солҳо вай барои зиндагии тобистона қулай набуд. Зеро, атрофи ин шаҳракро ботлоқзорҳо ва қамишзорҳо иҳота карда буданд, ки сабаби дар фасли тобистон хеле зиёд гардидани хомӯшаку ҳар гуна ҳашаротҳо мешуданд. Бинобар ҳамин ҳам беки Ҳисор, амалдорону давлатмандони ин шаҳрак фасли тобистонро аввал бештар дар шаҳраки Қаратоғ мегузарониданд. Вале шаҳраки Қаратоғ ҳам дар натиҷаи заминҷунбии 21-уми октябри соли 1907 хеле хароб гардид. Баъди он мақоми деҳаи Душанбе, ҳамчун манзили қулай барои зист дар фасли тобистон зиёд шуда буд. Баробари дар Душанбе қарор гирифтани амир, мақоми сиёсии ин деҳа пай дар пай зиёд гардид.

Фармондеҳи фронти Туркистон М.В.Фрунзе 4 сентябри соли 1920 дар назди аскарони сурхи гурӯҳи Бухороию Самарқандӣ вазифаи нав гузошта буд, ки мувофиқи он дар тамоми сарзамини Бухорои Шарқӣ барҳам додани тартиботи амирӣ ва барпо намудани Хукумати Шӯравӣ дар назар дошта мешуд. Аммо М.В.Фрунзе худ ин нақшаро амалӣ карда натавонист. Мувофиқи қарори Шӯрои ҳарбии инқилобии Федератсияи Русия ӯ 10 сентябр аз кишвари Туркистон бозхонда шуд.

Қисмҳои аскарони сурх аз дунболи амири гуреза мерафтанд. Онҳо 11 сентябр бе ҷанг Дарбанд ва баъди он, дар натиҷаи муҳорибаи хурд Бойсунро низ забт намуданд. Вале сарварони нави қисмҳои дар Бухоро будаи аскарони сурх вазъиятро муҳокима намуда, набудани захира ва қисмҳои эҳтиётӣ, дар пеш будани тирамоҳу зимистон, набудани роҳи мувофиқ барои кашондани тӯпҳои ҷангӣ, мондагии аскарону аспҳо ва ғайраҳоро ба инобат гирифта, ба пеш ҳаракат кардани қисмҳоро лозим надонистанд. Дар Дарбанду Бойсун мавқеъ гирифта истодани онҳо ғайриимкон буд. Бинобар ин, 13 сентябри ҳамон сол онҳо ба сӯи Ғузор ақиб гаштанд ва худи ҳамон рӯз роҳи Қарширо пеш гирифтанд. Бо ҳамин ҳаракати қисмҳои аскарони сурх аз қафои амири гуреза як муддат қатъ гардид. Дар ин муддат ҳар ду тараф ба муқобили якдигар омадагӣ медиданд.

Аз Дарбанду Бойсун ба Қаршӣ, ба қафо баргаштани қисмҳои аскарони сурх амир Олимхон ва тарафдорони ӯро рӯҳбаланд намуд. Онҳо бо роҳҳои гуногун, яъне ҷӣ аз ҳисоби сарбозони аз Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ) ба ин сӯ омада ва ҷӣ аз ҳисоби мардум ҷамъ намудани қувваи нав, инчунин ҷалб намудани гурезагон – аксулинқилобчиёни кишвари Туркистон қувваи азимеро омода намуданд. Амир дар ин мулк ҳукумати муваққатии худро ташкил дод, ки вазифаи асосии он омода намудани амалиёти ҷангӣ барои аз аскарони сурх баргардонидани Бухорои Маркази (Ғарбӣ) ба ҳисоб мерафт. Вале ба ӯ лозим омад, ки баҳри ба даст даровардани мақсадаш асосан ба иқтидори худ такя намояд. Аз ин рӯ, дар Бухорои Шарқӣ вай аз як тараф сафи сарбозони худро пайваста зиёд намуд, аз тарафи дигар, баҳри пӯшонидани харочотҳои афзуда-

истода, ба дӯши мардуми дар зери даст доштааш андозҳои бисёрро гузошт. Умуман, баъди ба Бухорои Шарқӣ гурехта омадани амир Олимхон дар ин мулк на танҳо тартиботи пештараи амирӣ нигоҳ дошта шуд, балки режими барои халқ боз ҳам вазнинтаре ба вуҷуд омад.

Шӯриши Усмон

Амир Олимхон ҳангоми аз Бухорои Кӯҳна гурехтан, баҳри халосии ҷони худ, ба хазинаи пурбораш хайрбод гуфт ва ҳар чизе, ки бо худ гирифта буд, онро ҳам дар роҳ, махсусан, ҳангоми гузаштан аз дарёи Зарафшон талаф дод. Бинобар ин ӯ худро дар Бухорои Шарқӣ бечора меҳисобид. Вале бо чунин аҳвол қаноат накарда, ба гардани ҳокимон ва заминдорони ин диёр андозҳои зиёдро бор кард. Ҳокимон ва феодалон бошанд дар навбати худ андози ба амир супоридаашонро аз мардуми бечора ба миқдори дучанд ва ҳатто аз он ҳам зиёд меситониданд. Чуноне маълум мешавад, охири соли 1920 танҳо аз бекигарии Қаротегин барои амир 800 асп ва 300 буғча «тӯҳфаҳои» қиматбаҳо фиристодаанд. Чунин аҳвол, албатта нисбати дигар бекигариҳои Бухорои Шарқӣ низ хос буд. Ҷои тааҷҷуб нест, ки аз тарафи ҳокимони ин гӯша барои кайфияти амир, дар қатори тӯҳфаҳои гуногун, инчунин духтар ва писарони ноболиғ пешкаш мешуданд.

Аммо аз сиёсати дар Бухорои Шарқӣ пешгирифтаи амир, махсусан, ҷорабиниҳо оиди сафарбарии ҳарбии ӯ фоҷианоктар менамуд. Зеро, чун ҳарвақта, ба чунин рӯйхат боз бечорагон, ки имконияти пора додан надоштанд, дохил карда мешуданд. Ҳамин сиёсат дар водии Қаротегин сабабгори сар задани шӯриши калонтарин бо сарварии Усмон гардид.

Моҳи декабри соли 1920 ҳокими (беки) Қаротегин Мир Абдулҳафиз ҳангоми гузаронидани маъракаи сафарбаркунии ҳарбӣ хост, ки аз деҳқонони «гарданшах», ба монанди Усмон халос шавад. Бо ҳамин мақсад Усмонро бо ҳамроҳии Мулло Тош, инчунин дигар ҳамфикронаш, ба сифати навкар ба Душанбе, ба хизмати амир фиристод. Вале онҳо дар роҳ, аз Файзобод ба қафо, ба Қаротегин гурехтанд. Ҳокими Қаротегин аз хоҷагиҳои онҳое, ки намояндагонашон аз хизмати навкарии амир гурехтанд (аз он ҷумла аз хоҷагии Усмон ва Мул-

ло Тош), талаб кард, ки андоз – хироҷи 7-соларо пешакӣ супоранд. Чунин чорабинии ҳоким барои саршавии шӯриш баҳона гардид. Зеро, маҳз баъди ин вокеа Усмон вазъияти ба амаломадаро ба инобат гирифта, роҳи ягонаи халосиро дар шӯриш дида, ҳатто ба дӯсти худ – Одина, ки дар Ҳоит мезист, барои кӯмак бо мактуб мурочиат кардааст. Одина низ ҷавобан ба ин мактуб, деҳқонони Ҳоит ва Қалъаи Лаби обро ҳамроҳи худ гирифта, ба кӯмаки Усмон, ба деҳаи Янғолик, ки маркази шӯриш буд, шитофтааст.

Шӯришгарон, ки аз 2500 нафар пиёдаҳо ва 650 нафар савораҳо иборат буданд, аз деҳаи Янғолик ба маркази бекигарии Қаротегин-Ғарм ҳаракат карданд. Онҳо ба деҳаи Навдӣ омада якчанд рӯз онҷо истоданд. Ба ин ҷо намояндагони ҳоким барои музокира ва имзои сулҳ омадаанд. Вале Усмон он таклифҳоро рад намуда, ба сӯи Ғарм ҳаракатро давом додааст. Вақте ки шӯришгарон ба Ғарм наздик омаданд, ҳоким аз муқобилият даст кашида, ба Усмон ваъда додааст, ки гуноҳи ҳамаи шахсони аз хизмати навкарӣ гурехтаро авф мекунад, онҳоро аз андоз озод менамояд, ба худи Усмон унвони «бий» -ро медиҳад ва ғайраҳо. Усмон ба ин ваъдаҳои ҳоким бовар накард. Ҳокими Қаротегин Абдулҳафиз аз тарс гурехтанӣ шуд, вале дастгир ва ҳабс карда шуд. Ғарм беҷанг ба дасти шӯришгарон гузашт. Онҳо ҳамаи ҳабсбудагонро озод намуданд, тамоми ҳуҷҷатҳои дар ихтиёри ҳоким буда, аз ҷумла васиқаҳоро сӯзонидаанд. Ба муносибати ғалаба 7 рӯз шодиву хурсандӣ эълон кардаанд.

Ҳамин тавр дар маркази Қаротегин-Ғарм ҳокимият пурра ба ихтиёри шӯришгарон гузашт, ки он дар таърих бо номҳои «ҳокимияти халқӣ» ва «ҳокимияти халқии Усмон» маълум аст. Дар он ҳокимият Усмон – раис, Одина ва Мулло Тош ҷонишинони ӯ гардиданд. Вале онҳо бо гирифтани ҳокимият ором гардида, дигар аз чӣ сар кардани корро намедонистанд. Бинобар ин шӯришгарон маҷбур шуданд, ки қисме аз амалдорони ҳокими собиқро аз ҳабс озод намуда, ба амалҳои гуногун таъин кунанд. Яъне, бо ном «ҳокимияти коалитсионӣ» барпо намуданд. Масалан, аз амалдорони собиқ Давлатбекбий

– сарвари таъминот, Мулло Абдураҳим судур-қозӣ, Мулло Мирзо Умед – муфтӣ таъин гардиданд.

Дар «ҳукумати халқии Усмон» ягонагӣ вуҷуд надошт. Амалдорони собиқ ба ҳукумати нав содиқ набуданд. Баръакс, онҳо камтаҷрибагии Усмонро ба инобат гирифта, ӯро бо фиреб, гӯё «барои пешвозгирии ихтиёриёни қисми поёни Қаротегин» фиристоданд. Ҳангоми дар Ғарм набудани Усмон Давлатбекбий Одинаро ба хонаи худ, гӯё ба зиёфат даъват намуда, ӯро ба қатл расонд ва ҳокимро бо дигар тарафдоронаш аз ҳабс озод намуд. Бо шунидани ин фоҷиа тарафдорони Одина, ки аз Ҳоит ва Қалъаи Лаби об омада буданд, ба деҳаҳои худ баргаштанд. Бо ҳамин «ҳукумати халқии Усмон» баъди 10-15 рӯзи мавҷудияташ амалан барҳам хӯрд.

Усмон аз фоҷиаи Ғарм баъди ду рӯз огоҳ гардида, ба Ғарм баргашт. Дар наздикии Ғарм вай аз тарафдорони ҳокими собиқ шикаст хӯрд. Баъди ин бо ҳамроҳии Усмон ҳамагӣ 12 шӯришгар монду халос. Вале Усмон аз мақсади худ даст накашид. Вай барои гирифтани Ғарм боз қувва ҷамъ кард. Микдори қувваҳо ин дафъа ба 150 нафар расидаанд. Баъди 20-рӯзи фоҷиаи Ғарм Усмон бори дигар ба он ҳуҷум кард, вале шикаст хӯрд ва дастгир гардид. Дар муддати як моҳ тақрибан 50 нафар иштирокчиёни шӯриш ҳабс карда шуданд. Сарварони он – Усмон, Мулло Тош ва дигаронро қатл намуда, ҷасадашонро ба дарёи Сурхоб партофтаанд. Дӯстон ва авлодони Усмон ҷасади ӯро аз дарё бароварда, пинҳонӣ гӯронидаанд. Аз ин кор яке аз сипоҳиёни бонуфузи маҳаллӣ-Муҳаммад Саид-бий огоҳ гардида, бо мақсади ибрати дигарон, ба гардани онҳое, ки ҷасади Усмонро гӯронидаанд, 1500 танга ҷарима бор карда, молу мулкашонро тарака эълон намуд.

Ҳамин тавр шӯриши Усмон шикаст хӯрд. Вай ҳарчанд дар сарзамини Қаротегин нисбат ба шӯриши Қаландаршо аз ҷиҳати ташкилӣ ва фаъол будани мардум қадаме ба пеш буд, вале бетаҷрибагии сарварони "ҳокимияти халқӣ" имконият надод, ки муваффақиятҳои ба даст даровардаро мустаҳкам намоянд, мардуми атрофро ҳарчӣ зудтар ба тартиботи нав ҷалб намуда дар тамоми водӣ назорати қатъӣ ҷорӣ намоянд.

Сарчашма:

С.Айнӣ аз рӯи ривояти Ҳоҷӣ Абдусаттор ном саркардагони Бухоро, ки ҳангоми гурехтани амир Олимхон ӯро ҳамроҳӣ кардааст, дар бораи бунёди салтанати нави вай ин тавр навиштааст: «Амир дар вақти фирори худ чанд ароба ашёи пурқимат ва зару сим ба худ гирифта бошад ҳам, аз бими таъқиб ҳамаро дар роҳ андохт. Чунончи, дар вақти воридшуданаш ба Ҳисор гӯё ки бечиз буд. Бинобар ин ҳокимон ва сарватдорони он сарзаминро ба мусодира кашида, филҷумла асбоби ҳашамати худро ороста кард... Амир дар ин ҷо низ ба тӯҳмати ҷадидӣ чанд нафарро ба қатл расонид.» (*Ниг.*: С.Айнӣ. Куллиёт. Ҷилди 10. – с.186-187)

Санаҳои муҳим:

1920 – 4 сентябр – аз тарафи М.В. Фрунзе дар назди аскарони сурхи гурӯхи Бухороию Самарқандӣ гузоштани масъалаи дар Бухорои Шарқӣ барҳам додани тартиботи амирӣ.

1920 – 10 сентябр – аз кишвари Туркистон даъват карда шудани М.В.Фрунзе

1920 – охири декабр – 1921 – аввали январ – Шӯриши Усмон

Савол ва супоришҳо:

1) Амир Олимхон ба Бухорои Шарқӣ кай омад? 2) Барои чӣ баъди забти Бойсун пешравии қисмҳои аскарони сурх ба даруntари Бухорои Шарқӣ қатъ гардид? 3) Амир Олимхон дар Бухорои Шарқӣ бо чӣ корҳо машғул шуд? 4) Сабаби ба вуҷуд омадани шӯриши Усмон дар чист? 5) Шӯриши Усмон кай ва дар куҷо ба амал омада, бо кадом натиҷа анҷом ёфтааст? 6) Чаро ҳокимияти ташкилкардаи Усмонро «ҳокимияти халқӣ» мегӯянд? 7) §§51 ва 52-ро такрор намоед.

§§54-55. БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШӮРАВӢ ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ

Ташкил намудани Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор

Баъди дар сарзамини Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ) барпо намудани тартиботи шӯравӣ, сарзамини собиқ аморат ба ду тартиботи ба ҳам муқобил тақсим шуд. Яъне, дар қисми Марказӣ (Ғарбӣ) тартиботи шӯравӣ ва дар қисми Шарқӣ тартиботи амирӣ ҳукмфармоӣ мекарданд.

Ҳукумати Шӯравии Бухоро дар сарзамини Бухорои Шарқӣ низ барпо намудани тартиботи шӯравиро вазифаи аввалиндараҷаи худ мешуморид. Ин ҳукумат бо мақсади пойдор намудани тартиботи нав дар Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ) ва сарнагун намудани тартиботи амирӣ дар Бухорои Шарқӣ қувваҳои инқилобии худро ташкил карданӣ шуд. Чунин иқдом аз тарафи сарварони фронти Туркистон дастгирӣ дид. 5 сентябри соли 1920 сардори фронт ба ихтиёри нозири корҳои ҳарбии Ҷумҳурии Бухоро ду полки савора, баталёни пиёда ва батареяи тӯпчиёнро бо мақсаде супорид, ки минбаъд бо роҳи ба хизмати ҳарбӣ ҷалб намудани ихтиёриён шумораи умумии қӯшунҳои худро то ба миқдори зарурии бригада (армия) расонанд.

Вале чорабиниҳои ҳукумати шӯравии Бухоро оид ба ташкил намудани қувваҳои инқилобӣ-ҳарбии худ натиҷаҳои дилхоҳ надоданд. Зеро, аз ҷумлаи бухориён ихтиёриён, ки ба сафи қӯшунҳои нав дохил шаванд, қариб набуданд. Бинобар ин 6 октябри соли 1920 нозири ҳарбии Ҷумҳурии Бухоро ба маълумоти сарварони фронти Туркистон расонид, ки барои ташкил додани армия (яъне бригада) ихтиёриён нокифояанд.

Сарварони ҳукумати нави Бухоро вазъиятро ба инобат гирифта, барои кӯмаки ҳарбӣ ба Турккомиссия муроҷиат карданд. В. В. Куйбишев, ки намояндаи доимии Ҷумҳурии Федератсияи Русия дар Ҷумҳурии Бухоро буд, моҳи октябри соли 1920 аз сарварони фронти Туркистон талаб кард, ки чораҳои ҳар чӣ зудтар дар Бухорои Шарқӣ низ сарнагун намудани тартиботи амириро андешанд. Барои ин ташкил намудани

эъзомияи ҳарбӣ зарур шуморида шуд. Бо сабаби мураккабии вазъи иқтисодии Давлати Шӯравӣ таъминоти иқтисодии ин эъзомияро ба ӯҳдаи ҷумҳурии Бухоро гузоштанд.

9 ноябри соли 1920 Турккомиссия Шӯрои ҳарбии инқилобии фронти Туркистонро вазифадор намуд, ки аз ҳисоби қисмҳои аскарони сурх, Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисорро ташкил диҳанд. Вазифаи асосии отряд аз он иборат буд, ки он бояд бо амалиёти ҷангӣ дар сарзамини Бухорои Шарқӣ тартиботи амириро тамоман барҳам дода, дар ин ҷо ҳокимияти шӯравиро барқарор намояд.

Чорабиниҳои амалӣ барои ташкил намудани Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор моҳи ноябри соли 1920 дар Қаршӣ оғоз гардид ва то миёнаи моҳи декабри ҳамон сол давом кард. Дар ин муддат қисмҳои зарурии аскарони сурх, ки барои ин отряд муайян шудаанд, асосан омада расиданд. Қисмҳои боқимондаи аскарони сурх, ки аз тарафи сарварони фронти Туркистон барои отряди номбурда ҷудо гардидаанд, дар рафти амалиётҳои ҷангӣ ба он ҳамроҳ шуданд.

Амир Олимхон низ барои муқобилият бар зидди қисмҳои аскарони сурх омодагӣ медид. Вай дар баробари қувваҳои ҷамънамудааш, аз ҳукумати Афғонистон ва Англия умеди имдод гирифтанро дошт. Бинобар ин амир ба ҳукумати онҳо борҳо муроҷиат кард, вале дар амал, ба ғайр аз ваъдаҳои зиёд, ба тарзи расмӣ ягон чиз гирифта натавонист.

Оғози амалиёти ҷангӣ

Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор 17 декабри соли 1920 амалиёти ҷангии худро бо сарварии Марсов аз Қаршӣ сар кард. Он дар аввал ба сӯи Бойсун, ки дарвозаи Бухорои Шарқӣ ҳисоб мешуд, ҳаракат кард. 20 декабр дар ағбаи Оққӯтал аввалин задухӯрди қисмҳои аскарони сурхи отряд бо аскарони амир ба амал омад. Дар ин муҳориба бригадаи сеюми дивизияи якуми савораи туркистонӣ иштирок намуд. Ин бригада махсусан дар дараи кӯҳии Бузғолахона ба муқобилияти сахти аскарони амир дучор гардид. Ҷанг ҳарчанд кӯтоҳмуддат буд, вале қурбониҳои зиёдро ба вуҷуд овард. Аз ҷумла, сарвари отряд Марсов дар ҳамин муҳориба ҳалок гардид ва ӯро командири полки 16-уми савора Роганов иваз намуд. Муҳориба бо ғалабаи қисмҳои

аскарони сурх анҷом ёфт ва онҳо Бойсунро ба даст даровардa, дар он ҷо лагери худро гузоштанд.

Баробари ба даст овардани Бойсун қисмҳои аскарони сурх дар ҳолати боз ҳам вазнинтар монданд. Зеро, 24-декабр дар ҳавзаи Шеробод, Шаҳрисабз, Китоб, Яккабоғ ва Чироқчӣ ба муқобили тартиботи шӯравӣ шӯриши халқӣ сар шуда буд, ки дар он мувофиқи баъзе маълумотҳо то 15 ҳазор нафар аҳолӣ иштирок намудаанд. Аз ин пештар, чунин шӯриш дар Каркӣ ба амал омада буд. Бинобар ин аскароне, ки бояд ба кӯмаки аскарони сурхи дар Бойсунбуда мешитофтанд, бо пахш намудани он шӯриш банд буданд. Ҳокими Бойсун аз фурсат истифода бурда, маркази ҳукуматдории худро аз сари нав муҳосира намуд ва он 12 рӯз давом кард. Ба кӯмаки аскарони сурхи дар муҳосира буда аз Самарқанд имдод фиристода шуд. Ин қувваи нав дар роҳ шӯришҳои Шаҳрисабз, Китоб, Яккабоғ ва Чироқчиро пахш намуда, аввали январи соли 1921 ба Бойсун омада расид ва муҳосираро рахна намуд. Баъди дар Бойсун муттаҳид намудани тамоми қисмҳои Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор сардари он В. М. Ионов таъин гардид. Амалиётҳои минбаъдаи ҷангӣ дар водии Ҳисор мегузашт.

Вазъи мураккаби Бухорои Шарқиро ба инобат гирифта, дар қатори Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор боз эъзомияи мустақили сиёсии ҷумҳурии Бухоро ва кумитаи марказии ҳизби коммунистии Бухоро оид ба корҳои Бухорои Шарқӣ ташкил карда шуд. Сарварии он ба ӯҳдаи Саъдулло Турсунхоҷаев гузошта шуд. Вазифаи асосии эъзомияи нав ин дар маҳалҳои ҷудогонаи аз тарафи Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор ишғолгардида ташкил намудани кумитаҳои инқилобӣ ва барои иҷроиши вазифаҳо ба онҳо расонидани кӯмак ва ғайраҳо ба ҳисоб мерафт. Ба комиссияи сиёсӣ ҳуқуқи органҳои олиро дода буданд. Он фаъолияти органҳои ҳокимияти маҳаллиро ташкил ва назорат мекард.

Амалиётҳои ҷангӣ дар водии Ҳисор

14 феврали соли 1921 аскарони Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор аз Бойсун баромада, худи ҳамон рӯз ба дараи Бандихона расиданд. Ба водии Сурхон роҳи асосӣ аз ҳамин дара мегузашт. Қисмҳои ба амир содиқ дар Деҳнав ҷойгир буданд. 15 феврал дар Деҳнав ҷанги сахттарин ба амал омад ва он бо

ғалабаи қисмҳои аскарони сурх анҷом ёфт. Ин ғалаба ҳаракати минбаъдаи отрядро ба водии Ҳисор осон намуд. Дар натиҷа, 16 феврал аз тарафи онҳо бе душворӣ Юрчӣ, Сариосиё ва Сариҷӯй ишғол карда шуд. Баъди он қисмҳои аскарони сурхи отряд боз ба Деҳнав баргаштанд. Зеро дар ин самт қӯшунҳои амирӣ дар ноҳияи Ҳисору Қаротоғ мавқеъ гирифта буданд.

Амир Олимхон бо мақсади гирифтани пеши роҳи аскарони сурх ба ин самт қувваҳои илова, аз ҷумла отряди аксулинқилобчиёни Фарғонаро бо сарварии Кӯри Шермат, ки баъди шикастхӯрӣ дар Фарғона ба ин мулк омада буданд ва отряди дуҳазорнафараи лақайҳоро бо сарварии Иброҳимбек фиристод. Дар байни онҳо қӯшунҳои беки Ҳисор низ буданд.

19 феврали соли 1921 аскарони сурх баъди омадагии серӯза аз Деҳнав баромада, ба сӯи Регар (ҳозира шаҳри Турсунзода) ҳаракат карданд ва дар қисми аввали рӯз ин мулкро ҳам ба даст даровarданд. Қисмҳои амирӣ, ки дар Регар буданд, чандон муқобилият нишон надода, 28 нафарро талаф дода, як қисмашон ба сӯи Ҳисор ва қисми дигар ба кӯҳҳои Боботоғ ақиб гаштанд. 20 феврал дар наздикии Ҳисор ҷанги сесоатаи сахттарини байни аскарони сурх ва аскарони амирӣ ба амал омад. Ин ҷанг ҳам ба фоидаи аскарони сурх анҷом ёфт. Талафоти аскарони амирӣ хеле зиёд буд. Аскарони сурх худи ҳамон рӯз Ҳисор ва Қаратоғро ба даст даровarданд.

Амир Олимхон 20 феврал баробари шунидани хабари мағлубияти аскарони худ дар наздикии Ҳисор бо наздикони худ ва 300 шутури пурбор ба сӯи Кӯлоб, гӯё барои зиёрати мақбараи Мир Алии Ҳамадонӣ, равон шуд. Ӯ, ҳангоми гурехтан аз содиқони худ Иброҳимбек ва Давлатмандбийро (ҳар ду ҳам ба рутбаи девонбегӣ сарфароз гардиданд) вазифадор намуд, ки пеши роҳи душманро гиранд. Вале гурехтани амир аскарони дар Душанбе будаашро хотирпарешон намуд. Онҳо аз муқобилияти минбаъда сар кашида, ба ҳарсӯ парешон шуданд. Ин имконият дод, ки бригадаи якуми савора, бо сарварии Я. А. Мелкумов 21 феврал соати 10-и пагоҳӣ Душанберо бе муқобилият ба даст дароранд. Рӯзи дигар, яъне 22 феврал ба Душанбе эъзомияи сиёсӣ бо сарварии С. Тур-

сунхоҷаев ва штаби Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор ворид шуданд.

Муқобилияти аскарони амирӣ баъди аз даст рафтани Душанбе ҳам идома ёфт. Онҳо баъди шикастхӯрии назди Ҳисор ба муқобили аскарони сурх ба муҳорибаи муттаҳидаи ҷиддӣ ҷуръат накарда, ба маҳалҳои гуногуни Бухорои Шарқӣ пароканда шуда, мубориҷзаро идома доданд.

Амалиётҳои отряд дар водии Вахш, Кӯлоб, Қаротегин ва Дарвоз

Аскарони сурх баъди ишғол намудани Душанбе ба ду самт: яке ба самти водии Вахш ва дигаре ба самти Кӯлоб ҳаракат карданд. Қисмҳое, ки ба самти водии Вахш ҳаракат карданд, пагоҳии 22 феврал аз Ҳисор баромада, аз болои деҳаҳои Лақай, Даҳанакиик, Обикиик гузашта, аз наздикии Қизил Қалъа дарёи Вахшро убур намуда, 24 феврал Қурғонтеппа, 6 март Қубодиён ва 9 март Саройи Камар (ҳозира шаҳрчаи Панҷ)-ро забт намуданд. Дар ин самт дастаҳои амирӣ ба аскарони сурх муқобилияти сахт нишон дода натавонистанд. Аз ин сабаб дар муддати хеле кӯтоҳ, яъне аз 24 феврал то 9 март дар тамоми водии Вахш тартиботи Шӯравӣ барпо карда шуд. Минбаъд ин қисмҳо амалиёти худро ба сӯи Кӯлоб давом дода Фархор, Сайёд, Чубекро забт намуда, ба Кӯлоб расиданд.

Қисми дигари аскарони сурх, ки ба самти Кӯлоб ҳаракат мекарданд, аниқтараш барои дастгир кардани амири гуреза равона шуда буданд, 23 феврал Кофарниҳон (ҳозира шаҳраки Ваҳдат) ва 24 феврал Файзободро ба даст даровcovered. Ин маҳалҳо барои ҳаракат ба сӯи Кӯлоб ва Қаротегин нуктаҳои муҳимтарин ба ҳисоб мерафтанд. Амир ҳангоми гурехтан аз ин маҳалҳо гузашта, ба воситаи купруки Пули Сангин (ҳозира ҷои истгоҳи барқии Норак) дарёи Вахшро убур намуда, ба сӯи Кӯлоб фирор намуд.

Амир Олимхон аз паси худ тамоми кӯпрукҳо, аз он ҷумла кӯпруки Пули Сангинро низ вайрон кард. Чунин ҳолат ҳаракати қисмҳои аскарони сурхро душвор гардонид. Барои аз нав барқарор намудани Пули Сангин 9 март аз Душанбе мутахассисон фиристода шуданд. Барқарор намудани кӯпрук

дар ҳолати мураккаби ҷангӣ, ҳангоми тирпарронии тарафайн мегузашт.

Аз Файзобод қисмҳои аскарони сурх боз ба ду самт: самти Қаротегин ва самти Кӯлоб тақсим шуданд. Қисмҳое, ки бояд ба сӯи Кӯлоб ҳаракат мекарданд, дар назди Пули Сангин камин гирифта, ҳар лаҳза ба ҳуҷум мегузаштанд ва интизори аз нав барқарор намудани кӯпрук буданд. Қисмҳое, ки ба самти Қаротегин ҳаракат мекарданд 13 март дар роҳи Файзобод-Оби Гарм муқобилияти отряди Нурулло тӯқсаборо бартараф намуда, 16 март Оби Гармро забт намуданд.

18 марти соли 1921 қисмҳои аскарони сурх, баъди каме истироҳат, аз Оби Гарм ба сӯи Ғарм ҳаракат карданд. Роҳ хеле сербарф ва аз дараҳои танги кӯҳӣ мегузашт. Аскарони сурх бо чунин душвориҳо то ба деҳаи Муҷихарф, ки каме дуртар аз Ғарм воқеъ буд, омада расиданд. Дар наздикии Ғарм муҳорибаи сахттарин ба амал омад. Ба муқобили қисмҳои аскарони сурх отряди Кӯри Шермат ва қӯрбошиҳои ӯ Нурматмингбошӣ, Аскарполвон ва қӯшунҳои Фузайл Махсум меҷангиданд. Ин муҳориба низ ба фоидаи аскарони сурх анҷом ёфт. Кӯри Шермат бо дастаҳои боқимондаи худ ба сӯи водии Олой гурехта, аз он ҷо боз ба Фарғона гузашт. Аскарони сурх 23 март бе муқобилияти ҷиддӣ дохили Ғарм шуданд. Охири моҳи март маркази бекигарии Дарвоз – Қалъаи-Хумб ҳам аз тарафи аскарони сурх ишғол гардид. То 9 апрел қисмҳои аскарони сурх, бо сардории Я.А. Мелкумов тамоми сарзамини бекигарии Қаротегин ва Дарвозро ба даст даровარданд.

14 марти соли 1921 баробари аз нав барқарор намудани кӯпруки Пули Сангин, қисмҳои аскарони сурх амалиётро ба сӯи Кӯлоб давом доданд. Вақти аз дарёи Вахш гузаштани қисмҳои аскарони сурх, аскарони амирӣ, ки дар он тарафи дарё камин гирифта буданд, аз ҷангҳои ҷиддии минбаъда даст кашида, ба ҳар сӯ пароканда шуданд. Ин имконият дод, ки аскарони сурх, аллакай дар рӯзи дигар, яъне 15 март, соати 14:30 дақиқа Кӯлобро бе ҷанг ба даст дароранд. Вале амир Олимхон аллакай дар Кӯлоб набуд. Вай рӯзи чоршанбеи 4 марти соли 1921, аз гузаргоҳи Дарқади назди Чубек дарёи Панҷро гузашта, ба хоки Афғонистон дохил шуд. 20 март қисмҳои

аскарони сурх Балҷувонро низ ба даст даровარданд. Ин нуқтаи охирине буд, ки ҳангоми дар Бухорои Шарқӣ барҳам додани тартиботи амирӣ, амирпарастон ба қисмҳои аскарони сурх муқобилияти нисбатан сахт нишон доданд.

Ҳамин тавр, моҳҳои феврал-апрели соли 1921, дар натиҷаи амалиётҳои ҷангии аскарони сурхи Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор дар тамоми сарзамини Бухорои Шарқӣ тартиботи амирӣ барҳам дода шуд.

Ташкил намудани кумитаҳои инқилобӣ

Дар сарзамини Бухорои Шарқӣ ҳам мисли Бухорои Марказӣ (Ғарбӣ), дар маҳалҳо баробари барҳам додани тартиботи амирӣ, бо ташаббуси аскарони сурх ва аъзоёни эъзомияи сиёсӣ кумитаҳои инқилобӣ (ревкомҳо) ташкил карда, ҳокимиятро ба ихтиёри онҳо супориданд. Ташкили ин гуна кумитаҳо дар асоси низомнома оид ба кумитаҳои инқилобии маҳаллӣ, ки 22 сентябри соли 1920 аз тарафи Кумитаи Инқилобии Умумибухороӣ тасдиқ гардида буд, сурат мегирифт. Мувофиқи он низомнома чунин кумитаҳо бояд аз 5 нафар аъзои аз тарафи Кумитаи Инқилобии Умумибухороӣ таъин гардида, ташкил меёфт. Ба он ҳайат як нафарӣ намояндаи нозири ҳарбӣ низ шомил мешуд.

Кумитаҳои инқилобӣ зина ба зина, вобаста ба тақсимоти маъмурӣ ташкил карда мешуд. Ҷумҳурии Бухоро аз ҷиҳати маъмурӣ ба 4 округ – Зарафшон, Бухорои Шарқӣ, Қашқадарё ва Амударё тақсим шуд. Округҳо дар навбати худ аз вилоятҳо иборат буданд. Аз ҷумла округи Бухорои Шарқӣ ба вилоятҳои Душанбе, Бойсун, Кӯлоб, Сариосиё, Шеробод, Қӯрғонтеппа ва Ғарм тақсим мешуд. Вилоятҳо аз туманҳо, туманҳо аз кентҳо, кентҳо аз деҳаҳои гуногун иборат буданд. Чунончӣ, ба ҳайати вилояти Душанбе туманҳои Ёвон, Янгибозор ва Файзобод дохил мешуданд. Сардари деҳаро, ки мувофиқи анъана арбоб, амин ё худ оқсақол мегуфтанд ва он акнун интихобӣ буд, дар навбати худ ба зинаи аз ҳама поёнии кумитаҳои инқилобӣ – кумитаи кентӣ итоат мекард.

Умуман, кумитаҳои инқилобӣ дар шароити Бухорои Шарқӣ ҳам ба мисли тамоми қаламрави ҷумҳурии Бухоро ва

Давлати Шӯравӣ, ҳамчунин асоси ҳокимияти нав, яъне Ҳокимияти Шӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, амалӣ гардидани тадбирҳои андешидаи ҳокимияти марказии ҷумҳурӣ аз фаъолияту кордонии аъзоёни кумитаҳо сахт вобастагӣ дошт.

Сарчашма:

26 декабри соли 1920 Зиновев, ки ҳамон вақт баъди аз кишвари Туркистон рафтани М.В.Фрунзе, сарварии фронти Туркистонро ба ӯҳда дошт, дар шаҳри Бухорои Кӯҳна, дар маҷлиси фаъолони ҳизби коммунистии Бухоро баромад карда, иқрор шуд, ки «ҳоло тамоми ноҳияи Шерободро шӯриш фаро гирифтааст. Мардум, ки қисман бо камонҳои сохти англисӣ ва семилаи русӣ мусаллаҳ буданд, ба тарзи оммавӣ ба гарнизонҳои мо ҳуҷум мекунанд. Онҳоро бо пулемёт қир намудем». Мувофиқи маълумоти сарвари гурӯҳ, миқдори қурбониён, аз ҷумлаи бухороиён беҳисоб. Муқобили мардуми шӯришбардошта «аз тӯпҳо оташ кушоданд ва дар натиҷа ғарами мурдаҳо ба вуҷуд омадааст». (*Ниг.*: Бойгони ҳизбии Пажуҳишгоҳи масъалаҳои ҷамъиятию сиёсии ҳизби халқӣ-демократии Ӯзбекистон, Ф.14. Рӯйхати 1. Ҳуҷҷати 4. Варақи 12).

С.Айнӣ аз рӯи нақли Ҳоҷӣ Абдусаттор, ки ҳангоми гурехтани амир Олимхон ӯро то ба Афғонистон ҳамроҳӣ намудааст, вазъи водии Ҳисорро то омадани қисмҳои аскарони сурх чунин тасвир мекунад: «Аскарони амир, ғазоталабон ва босмачиёни Фарғона, ки ба нияти имдод дар рикоби амир омода буданд, аҳолии Ҳисорро тороҷ карда, ба ҷон расониданд. Бинобар ин аксари аҳолӣ ба кӯҳҳои баланд фирор карда, шаҳр ва қишлоқҳоро холӣ гузоштанд.» (*Ниг.*: Айнӣ С.Куллиёт. Ҷилди 10.-с.187)

Санаҳои муҳим:

1920 – 9 ноябр Турккомиссия шӯрои ҳарбии инқилобии Туркфронтро вазифадор намуд, ки аз ҳисоби қисмҳои аскарони сурх Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисорро ташкил диҳад.

1920 – ноябр-миёнаи декабр – ташкил намудани Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор

1920 – 17 декабр – аз Қаршӣ ба амалиёти ҷангӣ баромадани Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор

1920 – 20 декабр – аввалин задухӯрди қисмҳои отряд бо сарбозони амирӣ дар ағбаи Оққӯтал

1920 – 24 декабр – шӯриши зиддишӯравӣ дар ҳавзаи Шерубод, Шаҳрисабз, Китоб, Яккабоғ ва Чироқчӣ

1921 – 15 феврал – Деҳнав, 16 феврал – Сариосиё, 19 феврал – Регар (ҳозира шаҳриТурсунзода), 20 феврал – Ҳисор ва Қаротоғ, 21 феврал – Душанбе, 23 феврал – Кофарниҳон (ҳозира шаҳраки Ваҳдат), 24 феврал – Файзобод ва Қурғонтеппа, 6 март – Қубодиён, 9 март – Саройи Камар (ҳозира шаҳрчаи Панҷ), 15 март – Кӯлоб, 16 март – Оби Гарм, 20 март – Балҷувон, 23 март – Ғарм ва охири моҳи март – Қалъаи Хумб аз тарафи қисмҳои аскарони сурхи Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор ишғол карда шуд.

1921 – 4 март – амир Олимхон аз гузаргоҳи Дарқади назди Чубек дарёи Панҷро гузашта, ба хоки Афғонистон фирор кард.

Савол ва супоришҳо:

1) Отряди эъзомии ҳарбии Ҳисор аз ҳисоби кадом қисмҳо, бо кадом мақсад ва кай ташкил карда шуд? 2) Отряд амалиёти ҷангии худро кай ва аз куҷо оғоз кард? 3) Аввалин ҷанги байни қисмҳои Отряд ва аскарони амир кай ва дар куҷо ба амал омад? 4) Эъзомияи мустақили сиёсӣ бо кадом мақсад ташкил карда шуд? 5) Дар бораи амалиётҳои ҷангии отряд дар водии Вахш, Қаротегину Дарвоз ва Кӯлоб чӣ медонед? 6) Кумитаҳои инқилобӣ чӣ гуна ташкил карда мешуданд? 7) §§51, 52 ва 53-ро такрор намоед.

МУНДАРИЧА

Муқаддима 3

ФАСЛИ I.
ВАЗЪИ ТОҶИКОНИ ОСИЁИ МАРКАЗӢ ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Боби 1. Осиёи Марказӣ дар арафаи ҳуҷуми Русия 6
§1. Вазъи мулкҳои Осиёи Марказӣ 6
§2. Сабабҳои ҷанги Русия бо давлатҳои Осиёи Марказӣ 0

Боби 2. Ҷанги Русия бо хонигарии Қӯқанд ва аморати Бухоро 6
§3. Оғози ҷанг 6
§4-5. Амалиётҳои ҷангӣ дар солҳои 1864-1866 9
§6. Таъсисёбии генерал-губернатории Туркистон 6
§7-8. Аз Русия шикаст хӯрдани аморати Бухоро 0

Боби 3. Ба аморати Бухоро ҳамроҳ кардани Бухорои Шарқӣ 0
§9. Ҳуҷуми аввали қӯшунҳои амири Бухоро 0
§10. Тобеи аморати Бухоро шудани Бухорои Шарқӣ 4

Боби 4. Анҷоми истилои Осиёи Марказӣ аз тарафи Русия 9
§11-12. Шӯриши солҳои 1873-1876 ва барҳам додани хонигарии Қӯқанд 9
§13. Забти хонигарии Хева ва мулкҳои туркманнишин 4
§14. «Масъалаи Помир» 8
§15. Оқибатҳои Осиёи Марказиро забт кардани Русия 4

Боби 5. Вазъи Осиёи Марказӣ баъди истилои Русия 8
§16. Вазъи кишвари Туркистон дар замони мустамликавӣ 8
§17. Вазъи сиёсии аморати Бухоро 4

Боби 6. Сиёсати иқтисодии Русия дар Осиёи Марказӣ 80
§18. Сохтмони роҳҳои оҳан 80
§19. Вазъи кишоварзӣ 84
§20. Пайдоиши саноат 91
§21-22. Сиёсати молиявӣ. Бонкҳо 95

Боби 7. §23. Таркиби иҷтимоии халқҳои Осиёи Марказӣ 108

Боби 8. Ҳаракатҳои иҷтимоӣ, мазҳабӣ ва миллию озодихоҳӣ дар Осиёи Марказӣ 115
§24.Ҷунбишҳои мардумӣ дар солҳои 70-80-уми асри XIX.Шӯриши Восеъ 115
§25. Мубориз аҳои зиддимустамликавӣ дар кишвари Туркистон 122
§26. Инқилоби якуми рус ва таъсири он ба Осиёи Марказӣ 127
§27.Фоҷиаи суннимазҳабон ва шиамазҳабон дар Бухоро 132
§28. Шӯриши миллию озодихоҳии соли 1916 136

Боби 9. Афкори ҷамъиятию сиёсӣ ва мадании халқи тоҷик 142
§29. Ташаккули афкори ҷамъиятию сиёсӣ ва мадании халқи тоҷик дар нимаи дуюми асри XIX 142
§30. Аҳмади Дониш –ислоҳотхоҳ ва маорифпарвар 146
§31. Ҳаракати ҷадидия 151
§32. Мактабҳои усули нав ва рӯзномаи «Бухорои Шариф» 158
§33. Таърихнигорӣ ва ҳаёти адабию мусиқӣ 169

ФАСЛИ II.
ВАЗЪИ ТОҶИКОНИ АФҒОНИСТОН ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX

Боби 10. Афғонистон дар нимаи дуюми асри XIX 177
§34. Муттаҳидшавии Афғонистон 177
§35. Кӯшишҳо баҳри пойдор намудани ягонагии Афғонистон 183
§36. Афғонистон дар замони ҳукмронии Абдураҳмонхон 189

Боби 11. Афғонистон дар аввали асри XX 196
§37-38. Тадбирҳои Ҳабибуллохон баҳри рушди иқтисод ва тиҷорати мамлакат 196
§39-40. Ҳаракати машрутахоҳӣ ва эълони истиқлолияти давлати Афғонистон 204

ФАСЛИ III. БАРПО НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШӮРАВӢ ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ

Боби 12. Барҳам хӯрдани ҳокимияти подшоҳии Русия дар генерал-губернатории Туркистон 213
§41. Ғалабаи инқилоби февралӣ дар Русия ва барҳам додани тартиботи подшоҳӣ дар кишвари Туркистон 213
§42. Ҳаракати ҷамъиятию сиёсӣ дар кишвари Туркистон 220

Боби 13. Таъсири ғалабаи инқилоби февралии Русия ба аморати Бухоро 225
§43. Инқилоби февралии Русия ва аморати Бухоро 225
§44. Ислоҳоти амир Олимхон 230

Боби 14. Ғалабаи инқилоби Октябр дар Русия ва барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистони Шимолӣ ва Бадахшон 237
§45-46. Барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар уезди Хуҷанд ва болооби Зарафшон 237
§47. Мухторияти Қӯқанд 248
§48. Барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бадахшон 255

Боби 15. Сарнагун намудани тартиботи амирӣ дар Бухорои Марказӣ ва ташкил ёфтани Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро 259
§49. Шиддат гирифтани зиддияти байни аморати Бухоро ва Давлати Шӯравӣ 259
§50. Ташкилёбии ҳизбҳои сиёсӣ 265
§51. Оғози барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар ноҳияҳои Бухорои Марказӣ 271